

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Διατριβή Μάστερ

Σχέση Θρησκευτικότητας και Κριτικής Σκέψης
κατά την Εφηβεία

Διεύθυνση Αλληλογραφίας:

Τμήμα Ψυχολογίας, Λεωφόρος Πανεπιστημίου 1, Αγλαντζιά, Λευκωσία 2021

Μεταπτυχιακός Φοιτητής: Παναγιώτης Τσαπής

Επόπτης: Δρ. Κωνσταντίνος Φάντης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ	3
Κριτική Σκέψη.....	4
Θρησκεία και Πνευματικότητα	5
Θετική Επίδραση Θρησκείας	10
Αρνητική Επίδραση Θρησκείας	11
Θρησκευτικός Φονταμενταλισμός	12
Χαρακτηριστικά Θρησκευτικού Φονταμενταλισμού.....	13
Φονταμενταλισμός και Τρομοκρατία.....	14
Κατήχηση	15
Κατήχηση και Δογματική Διδασκαλία.....	16
ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΕΠΙΡΡΟΕΣ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΗΣ ΟΥΚΡΑΝΙΑΣ	17
ΚΕΝΑ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	19
Υποθέσεις	19
Μεθοδολογία	20
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	24
Ακαδημαϊκή Επίδοση και Σχέση με Θρήσκευμα	32
Χρήση Ουσιών και Σχέση με Θρήσκευμα	34
Αυτοκτονικοί Ιδεασμοί και Σχέση με Θρήσκευμα.....	35
Αυτοεκτίμηση και Αυτοκαταστροφή σε Σχέση με το Θρήσκευμα.....	37
Κριτική Σκέψη και Σχέση με το Θρήσκευμα	40
Κριτική Σκέψη και Πολλαπλές Συγκρίσεις Μεταξύ των Θρησκειών.....	42
Κριτική Σκέψη και Θρησκευτικότητα.....	49
Αυτοεκτίμηση, Αυτοκαταστροφή, Αυτοκτονικοί Ιδεασμοί και Σχέση με Θρησκευτικότητα	51
Φύλο και Θρησκευτικότητα	54
ΣΥΖΗΤΗΣΗ	55
ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ	59
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	61

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα έρευνα, εξετάζει τη σχέση μεταξύ θρησκευτικότητας και κριτικής σκέψης κατά την εφηβεία. Επιπρόσθετα, επεκτείνεται στα αποτελέσματα της σχέσης αυτής μετά από συνδυασμό και άλλων μεταβλητών, όπως φύλο, ακαδημαϊκή επίδοση, χρήση ουσιών, αυτοκτονικών ιδεασμών, αυτοκαταστροφής και αυτοεκτίμησης. Ακολούθως, λόγω του μεγάλου αριθμού θρησκειών που δήλωσαν οι συμμετέχοντες, η έρευνα διευρύνθηκε σε αναλύσεις των παραπάνω με ανεξάρτητη μεταβλητή, αντί της θρησκευτικότητας, το θρήσκευμα. Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας, χρησιμοποιήθηκε δειγματοληψία από εκπαιδευτικά ιδρύματα της Ανατολικής Ουκρανίας. Συμμετείχαν 8643 έφηβοι, (Μ.Ο. ηλικίας = 15.68 χρονών, SD = 6.03, 46.5% = αγόρια, 52.7% = κορίτσια, 0.8% = *missing system*), από 48 εκπαιδευτικά ιδρύματα σε ελεγχόμενες από την κυβέρνηση περιοχές των *Donetsk* και *Luhansk*. Οι ηλικίες των συμμετεχόντων ήταν από 13 μέχρι 17 ετών. Ένας πολύ μικρός αριθμός ατόμων δήλωσε τις ηλικίες των 18 και 19 ($n=42$). Η συλλογή δεδομένων πραγματοποιήθηκε το 2017 από την ομάδα εμπειρογνωμοσύνης των νέων της SeeD, στην οποία πήραν μέρος κλινικοί ψυχολόγοι με επίκεντρο μελέτης την ανάπτυξη των εφήβων και την παραβατική συμπεριφορά. Χρηματοδοτήθηκε από τον ΟΗΕ, με σημαντική συμβολή από την ΕΕ. Το ερωτηματολόγιο μεταφράστηκε από Αγγλικά σε Ουκρανικά και οι μεταφράσεις ελέγχθηκαν από επαγγελματίες μεταφραστές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Ο ρόλος της θρησκείας και εκτενέστερα της πνευματικότητας στους εφήβους δεν διερευνήθηκε ευρέως. Παρ' όλα αυτά, τα διαθέσιμα ερευνητικά στοιχεία συνηγορούν στο ότι τα παραπάνω, παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στις ζωές των εφήβων και πιο συγκεκριμένα στην

ανάπτυξή τους (Benson et al., 1989). Η έρευνα στο πεδίο αυτό είναι περιορισμένη, καθώς λιγότερο από το 1% των άρθρων για τα παιδιά και τους εφήβους, απευθύνονται στην πνευματικότητα (Benson, Roehlkepartain & Rude, 2003), και στην πνευματική και τη θρησκευτική ανάπτυξη (Boyatzis, 2003). Η θρησκεία μπορεί να είναι μια πανίσχυρη δύναμη, θετική ή αρνητική, στις ζωές των νέων (Pearce et al. 2019). Παρά τη συνεχιζόμενη συζήτηση στις μέρες μας, για το κατά πόσο η θρησκεία μειώνεται στην κοινωνική επικράτηση και επιρροή ή όχι, παραμένει ακόμα ένας πολύ σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τη ζωή πάρα πολλών νέων στον κόσμο (Krauss et al. 2012, Mason et al. 2007, Puffer et al. 2012, Robbins & Francis 2010, Smith & Denton 2005). Δεδομένου ότι η θρησκεία είναι ένα κοινό χαρακτηριστικό στον κοινωνικό κόσμο των εφήβων και η επικράτησή της είναι δυναμική, αποτελεί επιτακτική ανάγκη να κατανοήσουμε τις θετικές και αρνητικές συνέπειες της έκθεσης και της εμπλοκής των εφήβων σε αυτή.

Κριτική Σκέψη

Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας και των συμπερασμάτων που θα εξαχθούν από αυτή, είναι σημαντικό να ορίσουμε την κριτική σκέψη. Συχνά, η απόδοση της κριτικής σκέψης καθορίζεται στην ανάλυση, τη σύνθεση και την αξιολόγηση μιας κατάστασης ή μιας ιδέας. Τα παραπάνω διευρύνονται με την κατανόηση και την εφαρμογή. Όλα αυτά είναι όμως προβληματικά εάν δεν εισαγάγουμε μια ιεραρχία στη χρήση τους (Ennis, 1989). Σύμφωνα με τον Edward Glaser, η ικανότητα να σκεφτεί κάποιος κριτικά προϋποθέτει τα εξής: 1) να είμαστε διατεθειμένοι να εξετάσουμε με προσεκτικό τρόπο τα προβλήματα και τα θέματα που εμπίπτουν στο εύρος των εμπειριών κάποιου, 2) γνώση των μεθόδων λογικής έρευνας και συλλογιστικής και 3) κάποια ικανότητα στην εφαρμογή αυτών των μεθόδων. Επιπρόσθετα στο πιο πάνω, η κριτική σκέψη απαιτεί μια επίμονη προσπάθεια εξέτασης οποιασδήποτε πεποιθήσης ή μορφής γνώσης, υπό το φως των στοιχείων που την υποστηρίζουν και των

περαιτέρω συμπερασμάτων στα οποία τείνει. Απαιτεί επίσης γενικά, την ικανότητα αναγνώρισης των προβλημάτων, την εύρεση λειτουργικών μέσων για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων, τη συλλογή σχετικών πληροφοριών, την αναγνώριση ασταθών υποθέσεων και αξιών, την κατανόηση και χρήση της γλώσσας με ακρίβεια, σαφήνεια και διάκριση, για την ερμηνεία των δεδομένων. Η κριτική σκέψη αξιολογεί τα αποδεικτικά στοιχεία και τα επιχειρήματα για να αναγνωρίσει την ύπαρξη (ή την ανυπαρξία) των λογικών σχέσεων μεταξύ προτάσεων, να εξαγάγει δικαιολογημένα συμπεράσματα και γενικεύσεις, να δοκιμάσει τα συμπεράσματα και τις γενικεύσεις στις οποίες φτάνει κάποιος για να ανακατασκευάσει τα πρότυπα πεποιθήσεων, βάση μιας ευρύτερης εμπειρίας και να αποδώσει ακριβείς κρίσεις σχετικά με συγκεκριμένα πράγματα και ιδιότητες στην καθημερινή ζωή (Edward M. Glaser 1941).

Συμπληρωματικά, κάποιος που σκέφτεται κριτικά, ακολουθεί τα παρακάτω: α) εγείρει ζωτικά ερωτήματα και προβλήματα, διατυπώνοντάς τα με σαφήνεια και ακρίβεια, β) συλλέγει και αξιολογεί σχετικές πληροφορίες, χρησιμοποιώντας αφηρημένες ιδέες για να τις ερμηνεύσει αποτελεσματικά, καταλήγοντας σε αιτιολογημένα συμπεράσματα και λύσεις, δοκιμάζοντάς τα με συναφή κριτήρια και πρότυπα, γ) σκέφτεται ανοιχτά στο πλαίσιο εναλλακτικών συστημάτων σκέψης, αναγνωρίζοντας και αξιολογώντας, ανάλογα με τις ανάγκες, τις υποθέσεις, τις επιπτώσεις και τις πρακτικές συνέπειές τους και δ) επικοινωνεί αποτελεσματικά με άλλους στην εξεύρεση λύσεων σε περίπλοκα προβλήματα. Η κριτική σκέψη είναι, εν ολίγοις, αυτό-κατευθυνόμενη, αυτό-πειθαρχημένη, και αυτό-διορθωτική σκέψη. Εμπλέκεται επίσης η διεργασία της αυτό-παρακολούθησης (Richard Paul & Linda Elder, 2008).

Θρησκεία και Πνευματικότητα

Η ιδεολογία είναι απαραίτητη για τον σχηματισμό ταυτότητας. Η πίστη, η αντίληψη για τον κόσμο και οι αξίες των θρησκευτικών παραδόσεων, δημιουργούν ένα ιδεολογικό πλαίσιο,

μέσα από το οποίο ο νέος άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να παράγει μια αίσθηση νοήματος, σειράς και θέσης στον κόσμο που είναι ζωτικής σημασίας για τη δημιουργία ταυτότητας. (Damon, 1983; Erikson, 1968). Ως εκ τούτου, η αναζήτηση πνευματικών και θρησκευτικών πεδίων έχει μεγάλη επιρροή στη διαδικασία σχηματισμού της ταυτότητας κατά την εφηβεία. Ποιες οι διαφορές όμως μεταξύ θρησκείας και πνευματικότητας;

Οι όροι «θρησκεία» και «πνευματικότητα» είναι πολύπλοκοι καθώς εμπεριέχουν πεποιθήσεις, συμπεριφορές, προσωπικές εμπειρίες και διαφορετικά επίπεδα συνείδησης και ευαισθητοποίησης. Επιπλέον, αυτές οι συνιστώσες μπορεί να έχουν τόσο ιδιωτικές όσο και κοινωνικές πτυχές (Paloutzian & Kirkpatrick, 1995). Πνευματικότητα λοιπόν, είναι η διαδικασία ανάπτυξης της εγγενούς ανθρώπινης ικανότητας για αυτοπεριορισμό, στην οποία ο εαυτός είναι ενσωματωμένος σε κάτι μεγαλύτερο από αυτόν, συμπεριλαμβανομένου του ιερού, μια διαδικασία που παρακινεί προς αναζήτηση σύνδεσης, σκοπού και συμβολής (Benson et al., 2003, p. 207). Επιπρόσθετα, είναι και η ανάπτυξη της βαθιάς συνείδησης του εαυτού σε σχέση με τους άλλους, είτε θεϊκή, είτε ανθρώπινη (Hay & Nye, 1998; Reimer & Furrow, 2001). Θα μπορούσε επίσης να χαρακτηριστεί ως ο προσανατολισμός στον εαυτό και το περιβάλλον κάποιου, που συνεπάγεται και με την υπέρβαση του εαυτού του, εμπνέοντας ταυτόχρονα μια δέσμευση να συμβάλλει σε άλλους πέρα από τον εαυτό, στον χρόνο και στον τόπο (Lerner, Dowling, & Anderson, 2003). Η πνευματικότητα ορίστηκε επίσης, ως η προσωπική αναζήτηση κατανόησης απαντήσεων των απόλυτων ερωτήσεων για τη ζωή, για το νόημα και για τη σχέση με το ιερό ή το υπερβατικό, που μπορεί (ή όχι) να οδηγήσει ή να προκύψει από την ανάπτυξη θρησκευτικών τελετών και του σχηματισμού της κοινότητας (Koenig et al. 2001). Τέλος, η πνευματικότητα συνδέεται με την αναζήτηση μιας ιερής ή υπερβατικής οντότητας και τη σχέση που αποκτά κάποιος με αυτή (e.g., Pargament, 1999).

Η θρησκεία από την άλλη, υφίσταται σαν κοινωνική επιρροή δεύτερου βαθμού μετά από την οικογένεια και τους συνομήλικους (Wallace & Williams, 1997). Προσφέρει σκόπιμα πεποιθήσεις, ηθικούς κώδικες και αξίες, από τις οποίες ένας νέος μπορεί να οικοδομήσει ένα προσωπικό σύστημα πεποιθήσεων. Η κοσμοθεωρία αυτή, αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της ατομικής αίσθησης μοναδικότητας ενός νέου, όπως και επίσης μια σημαντική πτυχή της ταυτότητάς του (Damon, 1983). Χαρακτηρίστηκε επίσης σαν ένα οργανωμένο σύστημα πίστεως, πρακτικών, τελετών και συμβόλων, τα οποία σχεδιάστηκαν για να διευκολύνουν την εγγύτητα με το ιερό ή το υπερβατικό (Koenig et al., 2001, Damiano et al., 2016). Τέλος, προωθεί την ανιδιοτέλεια μέσω των τελετών της (Erikson, 1965).

Υπάρχουν βέβαια, βασικές διαφορές μεταξύ θρησκείας και πνευματικότητας, καθώς πολλοί είναι αυτοί που διαχωρίζουν τις δύο έννοιες. Μελέτες στο παρελθόν (Marler & Hadaway, 2002; Roof, 1993; Shahabi et al., 2002; Zinnbauer et al., 1997), εισηγήθηκαν πως το να είσαι θρησκευόμενος με το να είσαι πνευματικός παρουσιάζονται σαν διαφορετικές, αλλά και σχετικές έννοιες. Τα δεδομένα από αυτές τις μελέτες δείχνουν ότι ο «πνευματικός», τείνει να δηλώνει μια πιο προσωπική και ιδιωτική διαμόρφωση συναισθημάτων και ενεργειών σε σχέση με κάποια υπερβατική οντότητα, ενώ ο «θρησκευόμενος» ενστερνίζεται μια οργανωμένη πίστη και παράδοση. Πως όμως αντιλαμβάνονται οι έφηβοι τα πιο πάνω;

Οι έφηβοι, έρχονται αντιμέτωποι με μια πληθώρα ερωτημάτων όσον αφορά τα υπαρξιακά ζητήματα. Το εν λόγω ζήτημα, αποτελεί και ένα σημείο σταθμό ως προς τη γνωστική τους ανάπτυξη. Μερικές από τις ερωτήσεις που εκφράζουν είναι: Ποιος είμαι; Ποιος είναι ο σκοπός της ζωής μου; Υπάρχει Θεός; Αυτού του είδους οι αναζητήσεις λειτουργούν ως καταλύτες για την κατανόηση του εαυτού τους και του κόσμου που τους περιβάλλει (Carol A. Markstrom, 1999).

Γίνεται επίσης σύνδεση των συναισθημάτων με την αυτό-αξιολόγηση. Συγκεκριμένα, οι έφηβοι συνδέουν την αξία του εαυτού τους με την αντίληψη που έχουν για την ανώτερη ύπαρξη στην οποία πιστεύουν (Carol A. Markstrom, 1999). Μια άλλη μελέτη κατέδειξε ότι η θρησκευτική δέσμευση ήταν ασθενώς συνδεδεμένη με την επιτυχή ανάπτυξη της ταυτότητας και ήταν μάλλον συνδεδεμένη με την λανθάνουσα ανάπτυξη ταυτότητας. Αυτά τα ευρήματα υποδηλώνουν ότι η θρησκευτική συμμετοχή στο συγκεκριμένο διάστημα της ζωής, μπορεί λιγότερο να βοηθήσει και περισσότερο να εμποδίσει τη διαδικασία δημιουργίας ταυτότητας. (Hunsberger et al.2001).

Όλα αυτά φανερώνουν τον παρεμβατικό χαρακτήρα της θρησκείας, στο πώς οι νέοι φιλτράρουν συμπεριφορές, λαμβάνουν αποφάσεις και διαχειρίζονται την ίδια τη ζωή. Ένα ακόμα πολύ σημαντικό σημείο που αφορά το πώς οι έφηβοι αντιλαμβάνονται τη θρησκεία, είναι ότι οι γονείς παίζουν τον πιο σημαντικό ρόλο στη θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους, πιο πολύ από τους συνομήλικους και την εκκλησία (Cornwall, 1987). Οπότε, είναι λογικό να υποθέσουμε την πολύ στενή και συναισθηματική σύνδεση που αποκτούν από την αρχή της ζωής τους. Τέλος, οι θρησκευόμενοι γονείς φαίνεται να υιοθετούν το διαλεκτικό γονεϊκό στυλ, γεγονός που επηρεάζει άμεσα την αλληλεπίδραση του παιδιού με την οικογένειά του (Wilcox, 1998).

Όσον αφορά διαφορές στο φύλο, ποσοτικές έρευνες κατέδειξαν ότι τα κορίτσια επιδεικνύουν υψηλότερα ποσοστά θρησκευτικότητας από ότι τα αγόρια (Francis, 2001; Kay and Francis, 1996; Smith et al., 2003). Επιπρόσθετα, ποιοτικές έρευνες έδειξαν ότι το φύλο, μέσα στο φάσμα της θρησκευτικότητας, επεμβαίνει σε θέματα όπως την κατανόηση, τη στάση απέναντι στις διάφορες καταστάσεις της ζωής, τις συμπεριφορές και τις εμπειρίες (Erricker et al., 1997; Levitt, 2003; Ramji, 2007).

Οι έρευνες με βάση την ηλικία δεν ήταν αξιόπιστες, αφού κάποιες μελέτες εισηγούνται ότι οι νεαροί γίνονται λιγότερο θρησκευόμενοι όσο μεγαλώνουν (Francis, 2001; Kay and Francis, 1996; Wallace et al., 2003), σε αντίθεση με άλλες που επιμένουν ότι η ηλικία δεν παίζει κανένα απολύτως ρόλο (Mason et al., 2007; Smith et al., 2003). Σημαντικό επίσης εύρημα αποτελεί πως η τήρηση των θρησκευτικών καθηκόντων αυξάνεται με το πέρασμα του χρόνου. (Argue et al. 1999). Η ηλικία μπορεί επίσης να μετριάσει τις επιπτώσεις της θρησκείας μεταξύ των εφήβων. Οι μεγαλύτεροι έφηβοι μπορεί να έχουν συσσωρεύσει περισσότερη έκθεση στις ηθικές οδηγίες των θρησκευτικών ιδρυμάτων, ενώ η θρησκευτική συμμετοχή σε νεότερες ηλικίες στην εφηβεία μπορεί να επηρεάζεται από τη θρησκευτικότητα των γονιών (Burdette & Hill 2009). Τέλος, ορισμένες συμπεριφορές αποθαρρύνονται ευρύτερα μεταξύ των νεότερων εφήβων από τους μεγαλύτερους εφήβους (Rasmussen & Bierman 2016).

Η εθνότητα και η σχέση της με τη θρησκεία αποτέλεσαν επίσης το επίκεντρο πολλών μελετών, ιδιαίτερα στην περίπτωση των μειονοτικών κοινοτήτων στα δυτικά πλαίσια. Οι Αφρο-αμερικάνοι φαίνεται να συμμετέχουν στην εκκλησία πολύ περισσότερο από τους λευκούς (40% έναντι 29%) και επίσης για αυτούς, η θρησκεία είναι πολύ πιο σημαντική στη ζωή τους (55% έναντι 24%) (Johnston et al. 1999). Δεν υπάρχει επαρκής βιβλιογραφία για Ασιάτες και Λατίνους έφηβους, οπότε δεν γνωρίζουμε αρκετά. Παρ' όλα αυτά, γνωρίζουμε ότι πολλοί Σιχ και Ινδουιστές, υπογραμμίζουν τη θρησκευτική τους αντί για την εθνική τους ταυτότητα, προκειμένου να διαφοροποιηθούν από τους Μουσουλμάνους (e.g. see Raj, 2000). Έρευνες σε Αφρο-αμερικάνους και λευκούς έφηβους, κατέδειξαν ότι οι Αφροαμερικάνοι είναι γενικά πιο θρησκευόμενοι (Christerson et al. 2010, Smith & Denton 2005, Twenge 2017). Αυτό όμως δεν σημαίνει πως η θρησκεία παίζει σημαντικότερο ρόλο για αυτούς, αφού πρόσφατη μετα-ανάλυση καταδεικνύει πως σε θέματα όπως χρήση αλκοόλ, τσιγάρων και μαριχουάνας, αλλά και σε επίπεδα κατάθλιψης ξεπερνούν τους λευκούς (Yonker JE 2012).

Θετική Επίδραση Θρησκείας

Πολλές είναι οι έρευνες που υπογραμμίζουν τη θετική επίδραση της θρησκείας. Οι έφηβοι που ασπάζονται κάποια θρησκεία, έχουν συνήθως καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση. Μια εξήγηση για αυτό μπορεί να είναι η θρησκευτική διδασκαλία, η οποία κάνει τον άνθρωπο πιο υπάκουο (Regnerus, M. 2003). Συγκεκριμένα, φάνηκαν να αφιερώνουν περισσότερο χρόνο για τα μαθήματά τους στο σπίτι, απέφευγαν το σκασιαρχείο και πολλές φορές επέλεγαν να ασχολούνται με περισσότερα μαθήματα εκτός σχολείου (Regnerus, M. 2003). Η συχνότερη συμμετοχή σε θρησκευτικές υπηρεσίες, η τακτική προσευχή και η μεγάλη σημασία που αποδίδεται στη θρησκευτική ταυτότητα κάποιου έχουν συνδεθεί, κατά μέσο όρο, με χαμηλότερη παραβατικότητα, λιγότερη κατανάλωση αλκοόλ, κάπνισμα και χρήση ναρκωτικών ουσιών. Έχουν επίσης συνδεθεί με την αργοπορημένη έναρξη της σεξουαλικής δραστηριότητας, την καλύτερη ψυχική και σωματική υγεία, τους υψηλότερους βαθμούς και εκπαιδευτικά επιτεύγματα, όπως και με τη μεγαλύτερη συμμετοχή των πολιτών στα κοινά (Cotton et al. 2006, King & Boyatzis 2015, Pearce & Denton 2011, Smith & Denton 2005, Smith & Snell 2009, Yonker et al. 2012).

Ακόμα, η θρησκευτική εμπλοκή, φάνηκε να δίνει στους έφηβους τη δυνατότητα πρόσβασης σε περισσότερους πόρους, λόγω των θετικών κοινωνικών μοντέλων που μπορεί να εκφράζει η εκκλησία (Regnerus, M. 2003). Οι θρησκευόμενοι έφηβοι, αφιερώνουν περισσότερο χρόνο με τους γονείς τους και είναι γενικότερα πιο αισιόδοξοι για το μέλλον τους (Trusty and Watts 1999), ενώ όσο πιο σημαντική είναι η θρησκεία για τη μητέρα τόσο πιο καλής ποιότητας σχέση δηλώνει το παιδί ότι είχε μαζί της (Pearce and Axinn's, 1998). Η θρησκεία έχει αρνητική σύνδεση με τη χρήση ναρκωτικών, αλκοόλ, ταμπάκο, όπως και με την εγκληματικότητα (Wallace and Williams 1997; Evans et al. 1995; Pawlak and Defronzo 1993; Cochran 1993; Cochran and Akers 1989;) και δρα σαν προστατευτικός παράγοντας για άτομα

με τάσεις αυτοκτονίας. Συνδέεται επίσης με χαμηλά επίπεδα κατάθλιψης και απελπισίας, που σημαίνει ότι έχει μια επιπρόσθετη, έμμεση επίδραση στα άτομα με ρίσκο για αυτοκτονία (Wright, Frost, and Wisecarver 1993). Η θρησκεία αποτελεί επίσης παράγοντα που προάγει τη σωματική υγεία. Τέλος, αποτελεί προστατευτικό παράγοντα κατά της εγκατάλειψης του σχολείου για τη νεολαία σε υψηλό κίνδυνο (Scharf 1998).

Αρνητική Επίδραση Θρησκείας

Άλλες μελέτες τονίζουν την αρνητική επίδραση της θρησκείας. Τέσσερις έρευνες, που χρησιμοποιήθηκαν σε μετα-ανάλυση (Religion/Spirituality and Adolescent Psychiatric Symptoms: A Review), καταδεικνύουν ότι όσο μεγαλώνει ο βαθμός της θρησκευτικότητας, τόσο μεγαλώνει και ο βαθμός κατάθλιψης. Αν και οι περισσότερες μελέτες σχετικά με τη θρησκεία και τους εφήβους παρουσιάζουν θετικούς ή προστατευτικούς συσχετισμούς, υπάρχουν επίσης ενδείξεις ότι η θρησκεία μπορεί να έχει επιβλαβή αποτελέσματα στη ζωή των εφήβων. Για παράδειγμα, η θρησκεία μπορεί να αποτελέσει πηγή διαφωνίας ή έντασης μεταξύ εφήβων και γονέων (Pearce & Axinn 1998, Pearce & Haynie 2004, Stokes & Regnerus 2009).

Η σύνδεση με συντηρητικές θρησκευτικές παραδόσεις μπορεί να μειώσει το εκπαιδευτικό επίτευγμα και το κύρος του, ειδικά για τις νέες γυναίκες (Beyerlein 2004, Darnell & Sherkat 1997, Fitzgerald & Glass 2012, Sherkat & Darnell 1999, Uecker & Pearce 2017). Επιπλέον, η σχέση με μια πιο συντηρητική θρησκευτική παράδοση, αυξάνει τον κίνδυνο ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης και σεξουαλικά μεταδιδόμενων λοιμώξεων μεταξύ των εφήβων, όταν γίνουν σεξουαλικά ενεργοί ((Pearce & Davis 2016, Regnerus 2007). Σε άλλη έρευνα (Masterson, 1988), βρέθηκε ότι η τυφλή υπακοή σε ένα θρησκευτικό σύνολο συνδεόταν άμεσα με τη λιγότερο ώριμη ανάπτυξη ταυτότητας. Οι έφηβοι, συνδέουν την αξία του εαυτού τους με τη δύναμη στην οποία πιστεύουν (Carol A. Markstrom, 1999), γεγονός το οποίο, προφανώς, τους παρακινεί σε μη ρεαλιστικές αντιλήψεις. Αυτή η διαπίστωση βρέθηκε να συνδέεται με τον

αποκλεισμό της ταυτότητάς τους (Hunsberger et al., 2001). Όλοι όσοι έχουν πολύ στενή σχέση με τη θρησκευτική τους ομάδα, δεν μοιράζονται απλά τα ίδια πιστεύω, αλλά ταυτόχρονα τείνουν να διαμορφώνουν ολόκληρη τους τη ζωή γύρω από αυτή τη σχέση. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, τη δημιουργία μιας ισχυρής αυτοπεποίθησης (Luhtanen & Crocker, 1992), αλλά και ενός ισχυρού δεσμού με την υπόλοιπη ομάδα (Cameron, 2004). Το πιο πάνω, αποτελεί μια πολύ καλή εξήγηση για τις εκδηλώσεις ρατσισμού και απαξίωσης προς ανθρώπους που ανήκουν σε διαφορετικές παραδόσεις και θρησκείες. Σημαντικό εύρημα, αποτελεί επίσης το γεγονός ότι ο άνθρωπος μπορεί να δικαιολογήσει την οποιαδήποτε πράξη αντικοινωνικότητας ή και βίας μέσα από το δόγμα του (Glick et al. 2002; Luddy and Thompson 1997). Πολλοί, επικαλούμενοι τον «Θείο Λόγο», παρερμηνεύουν τις εγκληματικές τους πράξεις (Anderson and Umberson 2001; Goodrum et al. 2001).

Τέλος, η θρησκεία μπορεί να μην λειτουργεί ως πηγή κοινωνικής υποστήριξης με τον ίδιο τρόπο για τους νέους της σεξουαλικής μειονότητας, καθώς πολλά θρησκευτικά ιδρύματα αντιτίθενται σε οποιαδήποτε μορφή σεξουαλικότητας εκτός από την ετεροφυλοφιλία (Rostosky et al. 2007, Sumerau et al. 2016). Ως αποτέλεσμα, η συμμετοχή σε θρησκευτικές υπηρεσίες δεν προστατεύει από τη χρήση ουσιών για εφήβους σεξουαλικής μειονότητας (Rostosky et al. 2007). Η θρησκεία συνδέεται αρνητικά με τον ιδεασμό αυτοκτονίας και απόπειρες μεταξύ ετεροφυλόφιλων αλλά όχι σεξουαλικών μειονοτήτων και η θρησκεία συνδέεται στην πραγματικότητα θετικά με τον ιδεασμό αυτοκτονίας ομοφύλων νέων (Lytle et al. 2018).

Θρησκευτικός Φονταμενταλισμός

Στα πλαίσια της επίδρασης των θρησκειών στους εφήβους, μια αναφορά στην ευρύτερη επίδραση της θρησκείας είναι αναγκαία και ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός είναι άξιος αναφοράς. Αποτελεί ένα ακραίο παράδειγμα θρησκευτικής συμπεριφοράς, που παρατηρείται

μέχρι και σήμερα. Είναι σημαντικό να γνωρίζει κάποιος τις ακραίες συμπεριφορές που είναι δυνατό να προκληθούν εντός μιας θρησκευτικής λατρείας. Ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός, αποτελείται από θρησκευτική πίστη σε απόλυτες και αθέμιτες αλήθειες, που ασκούνται στη μοντέρνα εποχή με παρελθούσες παραδόσεις (Altemeyer, & Hunsberger, 1992). Έκανε την εμφάνισή του στη δεκαετία του 1970.

Φονταμενταλιστικά κινήματα μπορούμε να βρούμε στην Αφρική, στη μέση Ανατολή, στη Λατινική Αμερική, στη Βόρεια Αμερική και στην Ασία συμπεριλαμβανομένου και της Ινδίας. Τέτοιου είδους κινήματα, μπορούν να βρεθούν σε πολλές θρησκείες, όπως ο Ιουδαϊσμός, ο Ινδουισμός, το Ισλάμ, ο Σιχισμός, ο Κονφουσιανισμός, ο Χριστιανισμός και ο Βουδισμός. Όλα αυτά τα κινήματα έχουν πολιτική επιρροή (Almond, et al., 2003). Οι θρησκευτικοί φονταμενταλιστές πιστεύουν ότι έχουν μια ιδιαίτερη σχέση με τον Θεό τους και οι πεποιθήσεις τους αντιτίθενται στις «κακές» δυνάμεις που πρέπει να καταπολεμηθούν.

Χαρακτηριστικά Θρησκευτικού Φονταμενταλισμού

Λίγοι είναι οι ερευνητές που μελέτησαν τη σχέση του θρησκευτικού φονταμενταλισμού με τη ψυχολογική ευημερία και τη ψυχοπαθολογία. Από μια μελέτη, διαπιστώθηκε ότι η αισιοδοξία ήταν υψηλότερη μεταξύ των ατόμων που αναγνωρίστηκαν ως θρησκευτικά μέλη φονταμενταλιστικών ομάδων σε σύγκριση με τις θρησκευτικά ήρεμες και φιλελεύθερες ομάδες (Sethi, & Seligman, 1993). Άλλη έρευνα έδειξε ότι οι δογματικές θρησκευτικές πεποιθήσεις, οι οποίες φαίνονται συνώνυμες με τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό, προάγουν την παράλογη σκέψη, όπου η παράλογη σκέψη είναι η βάση για την ψυχοπαθολογία (Ellis, 1962). Επιπρόσθετα, ο Freud (1961) υποστήριξε ότι η θρησκευτική πίστη, χρησιμεύει ως αμυντικός μηχανισμός για την ανακούφιση του άγχους. Ισχυρίστηκε, επίσης, ότι η θρησκευτική σκέψη είναι φανταστική και εικονογραφική, και ότι αυτό ισχύει για τις περισσότερες θρησκείες και τα επακόλουθα δόγματα, συμπεριλαμβανομένων των

θρησκευτικών φονταμενταλιστών. Ως εκ τούτου, πιο αυστηρές θρησκευτικές πεποιθήσεις πιθανότατα σχετίζονται με την ανάγκη για ανακούφιση από το μεγαλύτερο άγχος. Πιο πρόσφατες έρευνες καταδεικνύουν θετική συσχέτιση μεταξύ άκαμπτων θρησκευτικών πεποιθήσεων και άγχους (Jakubowska, & Oniszczenko, 2010). Για παράδειγμα, η φαντασία αναφέρεται στην αποφυγή άγχους, δημιουργώντας φανταστικές καταστάσεις που ικανοποιούν τις κινήσεις ή τις επιθυμίες (American Psychiatric Association; APA, 2000).

Μια κάπως πιο εμπειρική έρευνα, παρουσιάζει τη σχέση μεταξύ θρησκευτικού φονταμενταλισμού και το μοντέλο πέντε παραγόντων της προσωπικότητας. Οι πέντε παράγοντες της προσωπικότητας είναι ο νευρωτισμός, το άνοιγμα στην εμπειρία, η τερπνότητα, η συνείδηση και η εξωστρέφεια (Costa and McCrae 1992). Η διαπίστωση ότι ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός συσχετίζεται τόσο με τον νευρωτισμό όσο και με το άνοιγμα στην εμπειρία, έχει γίνει και από άλλους ερευνητές (Mora, & McDermut 2011, Saroglou, 2002). Πολλές έρευνες θρησκευτικού φονταμενταλισμού εστίασαν στη σχέση του φονταμενταλισμού με τις προκαταλήψεις. Για παράδειγμα, πολλές έρευνες έδειξαν ότι ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός συνδέεται θετικά με τις προκαταλήψεις κατά των ομοφύλων (Altemeyer, 2003; Hunsberger, et al. 1999; Johnathan, 2008). Σχετική έρευνα σε κυπριακό πληθυσμό έδειξε ότι τα μεγαλύτερα επίπεδα θρησκευτικού φονταμενταλισμού συνδέονταν με παράλογη σκέψη (Mora, L. E., Stavrinides, P., & McDermut, W., 2014), που είναι πρόδρομος της ψυχοπαθολογίας σύμφωνα με τη θεωρία της ψυχολογικής διαταραχής που βασίζεται στην Ορθολογική Θεραπεία Συναισθηματικής Συμπεριφοράς (Ellis, 1962).

Φονταμενταλισμός και Τρομοκρατία

Η τρομοκρατία αποτελεί τη χειρότερη έκφανση του φονταμενταλισμού και του θρησκευτικού εξτρεμισμού. Οι τρομοκρατικές επιθέσεις του 2001 στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου της Νέας Υόρκης στις 11 Σεπτεμβρίου, προκάλεσαν έντονη εξέταση του επιπέδου

τρομοκρατικής απειλής και δραστηριότητας σε όλο τον κόσμο. Ως αποτέλεσμα, οι μηχανισμοί αντιμετώπισης της τρομοκρατίας ήρθαν στο επίκεντρο (Danieli, Brom, & Sills, 2005; Taylor, & Horgan, 2006). Τα περιστατικά της 11ης Σεπτεμβρίου σηματοδότησαν μια μεταβολή στον κόσμο της τρομοκρατικής έρευνας, καθώς και στον δημόσιο τρόπο σκέψης. Τα κυβερνητικά όργανα και τα ερευνητικά προγράμματα ανατέθηκαν στην ανάπτυξη ολοκληρωμένων και ευέλικτων ψυχολογικών θεωριών ικανών να εξηγήσουν την τρομοκρατική συμπεριφορά σε μια ποικιλία διαφορετικών πολιτισμών και συνθηκών. Ο Jongman (2005) προσφέρει έναν προσωρινό ορισμό σύμφωνα με τον οποίο η τρομοκρατία, στοχεύει τυχαία ή συμβολικά θύματα από μια ομάδα-στόχο, με σκοπό να αναγκάσει έναν αντιληπτό εχθρό να υποταχθεί δημιουργώντας μια αξιόπιστη απειλή βίας. Τα άτομα που ετοιμάζονται να πεθάνουν για μια ακραία ιδεολογία αισθάνονται ότι εκπληρώνουν μια ιερή υποχρέωση, μια συμπεριφορά που η παγκόσμια κοινωνία καταδικάζει.

Κατήχηση

Στο πλαίσιο της ανακάλυψης και του ασπασμού μιας θρησκείας από τους νέους, δεν θα μπορούσε να παραληφθεί μια αναφορά στην κατήχηση. Η κατήχηση, ορίζεται ως η διαδικασία της διδασκαλίας ενός ατόμου ή μιας ομάδας, με σκοπό να δεχτεί μια σειρά από πεποιθήσεις χωρίς κριτική. Κατά διαστήματα, παρουσιάστηκαν έντονες αντιρρήσεις για το θέμα της θρησκευτικής εκπαίδευσης, όπως εφαρμόζεται στην εκκλησία, στα σχολεία που συσχετίζονται με την εκκλησία αλλά και στο σπίτι (Thiessene, J., 1984). Μια από τις πιο σοβαρές ενστάσεις που προέκυψαν, ήταν ο ισχυρισμός ότι η θρησκευτική εκπαίδευση δεν είναι εκπαίδευση, αλλά κατήχηση (Thiessene, J., 1984). Η κατήχηση, γενικά εκλαμβάνεται ως αντίθετη έννοια από τη φιλελεύθερη εκπαίδευση. Παραβιάζει αρχές, όπως τη λογική, την ελευθερία και τον σεβασμό για τα άτομα, με αποτέλεσμα να φέρει έντονα υποτιμητικές και ανήθικες έννοιες. Όλα τα παραπάνω, αποτελούν σημαντικούς προβληματισμούς που οι υποστηρικτές της θρησκευτικής εκπαίδευσης καλούνται να απαντήσουν (Thiessene, J., 1984). Ο Antony Flew (1972) εξηγεί

ότι ένας από τους λόγους που η θρησκευτική εκπαίδευση δέχεται τις κατηγορίες αυτές, είναι η τεράστια και εν γένει αποτελεσματική προσπάθεια της Χριστιανικής Εκκλησίας, να οικοδομήσει στο μυαλό των παιδιών μια ακλόνητη πεποίθηση για την αλήθεια των συγκεκριμένων διακριτικών δογμάτων της. Πόσο ανταποκρίνονται όμως στην πραγματικότητα αυτά που τα παιδιά διδάσκονται και τι κοινωνία αναμένεται να διαμορφωθεί από αυτές τις πεποιθήσεις που καλλιεργούνται; Αν και οι θεολόγοι πιστεύουν ότι το μάθημα των θρησκευτικών θα μπορούσε να καλλιεργήσει την αυτονομία και την κριτική σκέψη των μαθητών, υπάρχουν αυτοί που υποστηρίζουν ότι η λογική και η κριτική σκέψη είναι αδύνατο να επέλθει στο θέμα της θρησκείας (Thiessene, J., 1984).

Κατήχηση και Δογματική Διδασκαλία

Ο Antony Flew (1972), περιγράφει τα δόγματα ως πεποιθήσεις που είτε είναι λανθασμένες, είτε υπάρχει άγνοια για την αξιοπιστία τους. Τα δόγματα σχετίζονται με πεποιθήσεις που αφορούν κοσμοϊστορικές ανησυχίες σε ατομικό ή συλλογικό επίπεδο. Αυτή η άποψη, οδηγεί στην έντονη παρόρμηση του θρησκευόμενου να πείσει τους άλλους για την αλήθεια του. (Gregory & Woods, 1972). Η κατήχηση και το δόγμα, είναι έννοιες που συσχετίζονται. Η κατήχηση, αναμένεται να υπάρχει σε πεδία που υπάρχουν τα δόγματα, όπως στη θρησκεία, την πολιτική και την ηθική. Υποστηρίζεται ευρέως ότι όταν κάποιος διδάσκει τη θρησκευτική διδασκαλία, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα ότι ταυτόχρονα ασκεί κατήχηση (Thiessene, J., 1984). Ο Antony Flew (1972), ισχυρίζεται ότι η κατήχηση δεν περιορίζεται μόνο σε δόγματα, αλλά είναι συνήθως περιορισμένη στη διδασκαλία των θρησκευτικών δογμάτων.

Οι πιο κάτω διδακτικές μέθοδοι ορίζονται ως δογματικοί:

1. Διδασκαλία χωρίς επιχειρήματα – διδασκαλία χωρίς αποδείξεις – απομνημόνευση – πειθώ με επίκληση του συναισθήματος.

2. Κατάχρηση αποδεικτικών στοιχείων – σκόπιμη χρήση μη αποδεδειγμένων στοιχείων – μονόπλευρη προβολή αμφισβητούμενων θεμάτων – διδασκαλία αβέβαιων πεποιθήσεων ως απόλυτη αλήθεια.

3. Κατάχρηση της εξουσίας που ασκεί ο εκπαιδευτικός στον μαθητή – παραβίαση της αυτονομίας του μαθητή – χρήση επιβράβευσης ή τιμωρίας

4. Αποτυχία στην καλλιέργεια διαλεκτικών αρετών όπως κριτική ή μετα-γνωστική σκέψη (Barrow, 1974).

Από τα παραπάνω, είναι προφανές ότι η θρησκευτική εκπαίδευση, αν και εφόσον βασίζεται σε δόγμα, ασκεί ουσιαστική επιρροή στην παιδεία των νέων και γενικότερα στη καλλιέργεια συμπεριφορών, αξιών και τρόπου σκέψης.

ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΕΠΙΡΡΟΕΣ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΗΣ ΟΥΚΡΑΝΙΑΣ

Η Ουκρανία δεν χωρίζεται σε δυτικό και ανατολικό τμήμα, όπως πιστεύεται τακτικά. Αντιθέτως, η χώρα αποτελείται από διάφορες περιοχές με τις δικές τους παραδόσεις και τη δική τους ιδιαίτερη ιστορική παράδοση, που παρουσιάζουν μια ενοποιημένη κατάσταση, παρόλο που η σημερινή ανεξάρτητη Ουκρανία ιδρύθηκε μόλις το 1991. Οι ισχυρότερες δυνάμεις που επηρέασαν τη θρησκευτικότητα της Ουκρανίας ήταν η Ρωσία, η Πολωνία και η Αυστρία.

Για αιώνες, ένα μεγάλο μέρος της Ουκρανίας άνηκε στη Ρωσία. Κατά την περίοδο της τσαρικής ρωσικής κυριαρχίας, το νομικό πλαίσιο για τις θρησκευτικές κοινότητες στην Ουκρανία ήταν το ίδιο ακριβώς όπως και στη Ρωσία. Η Ορθοδοξία δηλαδή, ήταν η κυρίαρχη θρησκεία. Μέχρι το “Manifesto of Tolerance”, το οποίο εκδόθηκε από τον Τσάρο το 1905, δεν επιτρεπόταν σε κανένα Ρώσο ή Ουκρανό να φύγει από την Ορθόδοξη εκκλησία. Μόνο οι

Γερμανοί, οι Πολωνοί, οι Λιθουανοί κ.α. θα μπορούσαν να ανήκουν σε μια άλλη χριστιανική εκκλησία, είτε καθολική είτε προτεσταντική. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο η κατάσταση άλλαξε δραματικά, αφού η ιδέα μιας κυρίαρχης εκκλησίας άνηκε στο παρελθόν. Η θρησκεία χωρίστηκε από το κράτος, οπότε όχι μόνο δεν υπήρχε πλέον κρατική εκκλησία, αλλά οι εκκλησίες υπέστησαν σκληρές διώξεις. Τα επόμενα χρόνια, μετά την επανάσταση του Οκτωβρίου, οι νέοι ηγέτες αποδέχτηκαν και υποστήριξαν τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ουκρανίας. Ισχυρίστηκαν ότι αυτό γινόταν για την απελευθέρωση της εργατικής τάξης, αλλά και για την απελευθέρωση των υποταγμένων εθνών. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι, στη γερμανική κατοχή τμημάτων της Ουκρανίας κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι γερμανικές αρχές υποστήριξαν την Ορθοδοξία και προσπάθησαν να οργανώσουν την ίδρυση μιας ενιαίας ορθόδοξης εκκλησίας της Ουκρανίας.

Η επίδραση της Αυστρίας αφορούσε την Ελληνική Καθολική Εκκλησία, η οποία ανήκει στο δυτικό τμήμα της χώρας. Όπως και σε άλλες περιοχές της Αυστρίας (Ρουμανία, Κροατία), η κυβέρνηση ενθάρρυνε τη μετατροπή των Ορθόδοξων σε Ανατολικό Καθολικισμό, καθώς οι Καθολικοί δεν υπόκειντο στη δικαιοδοσία μιας ξένης εκκλησίας, αλλά σε έναν από τους Καθολικούς επισκόπους της χώρας. Όταν προέκυψε μια ισχυρή Ουκρανική εθνική συνείδηση στους Έλληνες Καθολικούς διανοούμενους, υποστηρίχθηκε από την Ελληνική Καθολική Εκκλησία.

Η πολωνική επιρροή στη θρησκεία της Ουκρανίας, προέκυψε σε μεγάλο βαθμό από την παρουσία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Μετά την αποκατάσταση του πολωνικού κράτους το 1918, η Πολωνία απέκτησε περιοχές (συμπεριλαμβανομένης της Γαλικίας), οι οποίες στα χωρίσματα της Πολωνίας (στα τέλη του 18ου αιώνα) είχαν παραδοθεί είτε στη Ρωσία, είτε στην Αυστρία. Το Πολωνικό κράτος, προσπάθησε να μετατρέψει αυτές τις ανακτημένες περιοχές στα δικά του ιδεώδη και η Ρωμαιοκαθολική εκκλησία χρησίμευσε ως εργαλείο σε

αυτόν τον σκοπό. Στην πορεία, το να είσαι Ρωμαιοκαθολικός σήμαινε να είσαι Πολωνός. Επομένως, η Καθολική Εκκλησία (της Δύσης) απολάμβανε ορισμένα προνόμια. Αυτό οδήγησε σε σοβαρές συγκρούσεις μεταξύ Ανατολικών και Δυτικών Καθολικών, καθώς και με Ορθόδοξους Χριστιανούς και Εβραίους (που σε ορισμένα μέρη αποτελούσαν την πλειοψηφία του πληθυσμού). Αυτός είναι ο λόγος, ακόμη και σήμερα, που πολλοί άνθρωποι θεωρούν τη Ρωμαιοκαθολική εκκλησία στην Ουκρανία «Πολωνική» εκκλησία, ανεξάρτητα από τις προσπάθειές του να γίνει αποδεκτή ως Ουκρανική εκκλησία. Το 1944, αυτές οι Πολωνικές περιοχές μεσοπολέμου έγιναν μέρος της Σοβιετικής Ουκρανίας (Bremer, T., 2017)

ΚΕΝΑ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στα πλαίσια της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, δεν έχει μελετηθεί πιο πριν ο βαθμός της κριτικής σκέψης με ανεξάρτητη μεταβλητή τη θρησκευτικότητα, αλλά και το θρήσκευμα, κατά την κρίσιμη περίοδο της εφηβείας. Σκοπός της παρούσας εργασίας, είναι η εξερεύνηση της σχέσης μεταξύ θρησκευτικότητας και κριτικής σκέψης κατά την εφηβεία, καθώς και τα αποτελέσματα της σχέσης αυτής μετά από συνδυασμό και άλλων μεταβλητών με τη θρησκευτικότητα, όπως το φύλο, την ακαδημαϊκή επίδοση, τη χρήση ουσιών, τους αυτοκτονικούς ιδεασμούς, την αυτοκαταστροφή και την αυτοεκτίμηση. Επιπροσθέτως, η έρευνα στοχεύει στην εξαγωγή συμπερασμάτων όσον αφορά το κάθε θρήσκευμα ξεχωριστά. Τα παραπάνω θα ενισχύσουν την ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία, με βάση τα δεδομένα που πάρθηκαν από έφηβους που ζουν στην Ουκρανία.

Υποθέσεις

Μετά τη διεξαγωγή της έρευνας αυτής, αναμένεται πως όσο αυξάνεται η θρησκευτικότητα, τόσο θα μειώνεται η κριτική σκέψη, αφού η κατήχηση και γενικότερα η θρησκευτική εκπαίδευση, σύμφωνα πάντα με τη βιβλιογραφία, δεν λειτουργούν με τα κριτήρια

της κριτικής σκέψης. Αναμένεται επίσης, με βάση τις μέχρι τώρα έρευνες, ότι το φύλο θα επηρεάζει σημαντικά τον βαθμό θρησκευτικότητας. Ακόμα, πιστεύεται ότι η ακαδημαϊκή επίδοση αλλά και η αυτοεκτίμηση, θα αυξάνονται όσο αυξάνεται η θρησκευτικότητα, όπως με ανάλογο τρόπο προτάσσει η σχετική βιβλιογραφία. Τέλος, η χρήση ουσιών, οι αυτοκτονικοί ιδεασμοί και ο βαθμός αυτοκαταστροφής, είναι πιθανόν να είναι σε χαμηλά επίπεδα όσο αυξάνεται η θρησκευτικότητα, καθώς η βιβλιογραφία αναφέρει σε πολλές περιπτώσεις τους προστατευτικούς μηχανισμούς της θρησκείας για τα πιο πάνω.

Μεθοδολογία

Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας, χρησιμοποιήθηκε δειγματοληψία από εκπαιδευτικά ιδρύματα της Ανατολικής Ουκρανίας. Στον πίνακα 1 παρουσιάζονται οι συμμετέχοντες, διαχωρισμένοι ανά φύλο. Συμμετείχαν 8643 έφηβοι, (52.7 κορίτσια, 46.5% αγόρια), από 48 εκπαιδευτικά ιδρύματα, σε ελεγχόμενες από την κυβέρνηση περιοχές των Donetsk και Luhansk.

Πίνακας 1. Συμμετέχοντες ανά φύλο

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Male	4022	46.5	46.9	46.9
	Female	4556	52.7	53.1	100.0
	Total	8578	99.2	100.0	
Missing System		65	.8		
Total		8643	100.0		

Οι ηλικίες, όπως διαφαίνονται πιο αναλυτικά στον Πίνακα 2, ήταν από 13 μέχρι 17 χρονών (13-15 = 59.6%, 16-17 = 40.4%). Η συλλογή δεδομένων πραγματοποιήθηκε το 2017 από την

ομάδα εμπειρογνομosύνης των νέων της SeeD, όπως κλινικοί ψυχολόγοι για την ανάπτυξη των εφήβων και την παραβατική συμπεριφορά. Χρηματοδοτήθηκε από τον ΟΗΕ, με σημαντική συμβολή από την ΕΕ. Το ερωτηματολόγιο μεταφράστηκε από Αγγλικά σε Ουκρανικά και οι μεταφράσεις ελέγχθηκαν από επαγγελματίες μεταφραστές.

Πίνακας 2. Συμμετέχοντες ανά ηλικία

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Younger adolescents 13 to 15	5147	59.6	59.6	59.6
	Older adolescents 16 and over	3496	40.4	40.4	100.0
	Total	8643	100.0	100.0	

Στην έρευνα, συμμετείχαν άτομα προερχόμενα από διαφορετικές θρησκευτικές ομάδες. Στον πίνακα 3, παρουσιάζονται οι συμμετέχοντες ανά θρήσκευμα. Την πλειοψηφία κατείχε η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας του Πατριαρχείου του Κιέβου ($n=1835$), ενώ 1523 άτομα δήλωσαν ότι δεν ακολουθούν κάποια θρησκεία. Ακολουθούν, η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ουκρανίας του Πατριαρχείου της Μόσχας ($n=976$), η Ορθόδοξη Εκκλησία χωρίς κάποια άλλη ονομασία ($n=571$), αυτοί που δήλωσαν κάποια άλλη θρησκεία ($n=440$), η Ελληνική Καθολική Εκκλησία της Ουκρανίας ($n=406$), η καθολική εκκλησία της Ουκρανίας ($n=243$), οι Προτεστάντες/άλλη Χριστιανική ονομασία ($n=171$), η Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ουκρανίας ($n=151$), οι Μουσουλμάνοι ($n=77$) και οι Εβραίοι ($n=21$). Πιο κάτω, στην Εικόνα 1, παρουσιάζεται γεωγραφικά η κυριαρχία της θρησκείας στην Ουκρανία. Για τους συμμετέχοντες που δήλωσαν ως απάντηση «Άθεοι» ($n=997$), ζητήθηκε να μην απαντήσουν

στην επόμενη ερώτηση «Πόσο σημαντική είναι η θρησκεία στη ζωή σου». Τέλος, απουσίαζαν από το σύστημα 1232 απαντήσεις.

Πίνακας 3. Συμμετέχοντες ανά θρήσκευμα

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	976	11.3	13.2	13.2
Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	1835	21.2	24.8	37.9
Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	151	1.7	2.0	40.0
Ukrainian Greek Catholic Church	406	4.7	5.5	45.4
Ukrainian Catholic Church	243	2.8	3.3	48.7
Protestant / other Christian denomination	171	2.0	2.3	51.0
Muslim	77	.9	1.0	52.1
Jewish	21	.2	.3	52.4
Other	440	5.1	5.9	58.3
Atheist	997	11.5	13.5	71.7
Orthodox Church without denomination	571	6.6	7.7	79.4
I do not adhere to any religion	1523	17.6	20.6	100.0
Total	7411	85.7	100.0	
Missing System	1232	14.3		
Total	8643	100.0		

Εικόνα 1. Περιφερειακή Κυριαρχία της Θρησκείας στην Ουκρανία

Πέρα από τη θρησκευτική διερεύνηση, η έρευνα αυτή διεξάχθηκε για τους εφήβους σε επιλεγμένες περιφέρειες της Ουκρανίας εκ μέρους των Ηνωμένων Εθνών, για να κατανοηθεί καλύτερα τι πραγματικά πιστεύουν οι νέοι για τα θέματα που έχουν μεγαλύτερη σημασία στην καθημερινή τους ζωή. Το ερωτηματολόγιο που δόθηκε και εκτενέστερα η έρευνα, καλύπτουν ερωτήσεις σχετικά με τις αξίες και την ευημερία, την ιθαγένεια, τις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών ομάδων στην κοινότητά τους, τη σύγκρουση στην ανατολική Ουκρανία, καταστάσεις στις οποίες ενδέχεται να έχουν εκτεθεί και γενικότερα τις σκέψεις και τα συναισθήματα των εφήβων.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Αρχικά, η έρευνα προχώρησε στην καταγραφή του ρόλου που παίζει η θρησκεία για το συνολικό δείγμα. Στον πίνακα 4, παρουσιάζεται αναλυτικά η σημαντικότητα της θρησκείας στη ζωή των εφήβων που συμμετείχαν. Στην ερώτηση, «πόσο σημαντικό ρόλο παίζει η θρησκεία στη ζωή σας» και με δυνατότητα απάντησης από το μηδέν (πολύ μικρό ρόλο), μέχρι και το 10 (πολύ μεγάλο ρόλο), οι απαντήσεις του 79.6% των συμμετεχόντων κυμαίνονται από το πέντε και κάτω. Οι πιο πολλές απαντήσεις ήταν στο μηδέν (πολύ μικρό ρόλο, $n=2159$) και στο πέντε ($n=1053$). Δηλαδή, μόνο ένας στους πέντε δήλωσε βαθμό θρησκευτικότητας πάνω από το πέντε. Είναι άξιο αναφοράς, το γεγονός ότι ένα μέρος των συμμετεχόντων που δήλωσαν Αθεϊστές, δεν ακολούθησαν τις οδηγίες και απάντησαν στην παραπάνω ερώτηση. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό απαντήσεων από άτομα που δεν απάντησαν καθόλου την ερώτηση (δεδομένα που απουσιάζουν από το σύστημα) «σε ποιο θρήσκευμα ανήκετε» επηρέασαν σημαντικά τα αποτελέσματα.

Πίνακας 4. Σημαντικότητα θρησκείας στη ζωή των συμμετεχόντων

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	.00	2159	25.0	25.0	25.0
	.80	1	.0	.0	25.0
	1.00	788	9.1	9.1	34.1
	2.00	764	8.8	8.8	42.9
	3.00	752	8.7	8.7	51.6
	3.34	731	8.5	8.5	60.1
	4.00	628	7.3	7.3	67.4
	5.00	1053	12.2	12.2	79.6
	6.00	396	4.6	4.6	84.1
	7.00	373	4.3	4.3	88.5
	8.00	354	4.1	4.1	92.5
	9.00	199	2.3	2.3	94.9
	10.00	445	5.1	5.1	100.0
	Total	8643	100.0	100.0	

Σε μεταγενέστερο στάδιο, η έρευνα προχώρησε στο να εξετάσει τον βαθμό θρησκευτικότητας, ξεχωριστά ανά θρήσκευμα. Στον πίνακα 5, παρουσιάζονται όλες οι θρησκείες που δήλωσαν οι συμμετέχοντες, όπως και οι απαντήσεις των ατόμων που ανήκουν σε αυτές. Παρατηρείται ξανά, πως τα 997 άτομα που δήλωσαν άθεοι, απάντησαν και επηρέασαν σημαντικά τα αποτελέσματα, αφού 686 ερωτηθέντες έδωσαν σαν απάντηση το μηδέν. Ο πίνακας αυτός, μας παρουσιάζει τα αποτελέσματα χωρίς τα δεδομένα που απουσιάζουν από το σύστημα. Παρατηρείται και πάλι πως η συντριπτική πλειοψηφία απάντησε πως η θρησκεία δεν παίζει κανένα ρόλο στη ζωή τους ($n=2015$) και ένας μεγάλος αριθμός απάντησε το πέντε ($n=947$).

Πίνακας 5. Θρησκευτικότητα ανά θρήσκευμα

Count

		Religiosity 3C													Total
		.00	.80	1.00	2.00	3.00	3.34	4.00	5.00	6.00	7.00	8.00	9.00	10.00	
Which religion do you adhere to	Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	104	0	60	92	110	23	85	181	88	67	60	43	63	976
	Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	189	0	189	213	238	40	197	312	113	120	93	45	86	1835
	Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	21	0	15	18	18	4	15	22	8	6	8	5	11	151
	Ukrainian Greek Catholic Church	27	1	18	21	30	7	37	51	28	46	56	36	48	406

ΣΧΕΣΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ

Ukrainian Catholic Church	26	0	19	24	20	9	24	41	16	20	19	6	19	243
Protestant / other Christian denomination	9	0	10	8	14	7	12	20	9	12	11	13	46	171
Muslim	7	0	3	3	6	1	8	14	2	5	5	5	18	77
Jewish	6	0	1	1	1	0	2	0	1	2	0	1	6	21
Other	74	0	30	41	39	12	40	73	30	22	24	16	39	440
Atheist	686	0	109	68	35	11	27	29	10	6	2	2	12	997
Orthodox Church without denomination	76	0	65	60	83	2	56	95	33	25	30	10	36	571
I do not adhere to any religion	790	0	214	143	96	30	69	109	24	15	14	7	12	1523
Total	2015	1	733	692	690	146	572	947	362	346	32	189	396	7411

Σε μια πιο λεπτομερή ανάλυση, η οποία διαφαίνεται στον πίνακα 6, μπορεί να παρατηρηθεί ο μέσος όρος θρησκευτικότητας σε κάθε θρήσκευμα ξεχωριστά. Οι Προτεστάντες, ήταν αυτοί που δήλωσαν τον μεγαλύτερο βαθμό θρησκευτικότητας ($M=6.0958$, $SD=3.30150$). Σημαντικό εύρημα είναι το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες που δήλωσαν πως ακολουθούν το ορθόδοξο πατριαρχείο του Κιέβου, οι οποίοι αποτελούν την πλειοψηφία των πιστών της Ουκρανίας, αλλά και της παρούσας έρευνας, σημείωσαν μιας από τις μικρότερες σε βαθμό θρησκευτικότητας ($M=3.9987$, $SD=2.70157$). Στη δεύτερη θέση του βαθμού θρησκευτικότητας, μετά τους Προτεστάντες, ακολουθούν οι Μουσουλμάνοι ($M=5.7706$, $SD=3.31668$), ενώ οι Άθεοι, όπως ήταν αναμενόμενο, βρίσκονται στην τελευταία θέση ($M=0.8984$, $SD=1.82434$).

Πίνακας 6. Μέσος όρος θρησκευτικότητας ανά θρήσκευμα

		Which religion do you adhere to		Statistic	Std. Error
3C	Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	Mean		4.4977	.09105
		95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	4.3191	
			Upper Bound	4.6764	
		5% Trimmed Mean		4.4419	
		Median		5.0000	
		Variance		8.092	
		Std. Deviation		2.84456	
		Minimum		.00	
		Maximum		10.00	
		Range		10.00	
	Interquartile Range		4.00		
	Skewness		.200	.078	
	Kurtosis		-.751	.156	
	Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	Mean		3.9987	.06307
		95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	3.8750	
			Upper Bound	4.1224	
		5% Trimmed Mean		3.8909	
		Median		4.0000	
		Variance		7.299	
		Std. Deviation		2.70157	
Minimum			.00		
Maximum			10.00		
Range			10.00		
Interquartile Range		3.00			
Skewness		.429	.057		

ΣΧΕΣΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ

	Kurtosis		-.513	.114
Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	Mean		3.9560	.24136
	95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	3.4791	
		Upper Bound	4.4329	
	5% Trimmed Mean		3.8400	
	Median		3.3393	
	Variance		8.796	
	Std. Deviation		2.96587	
	Minimum		.00	
	Maximum		10.00	
	Range		10.00	
	Interquartile Range		4.00	
	Skewness		.524	.197
	Kurtosis		-.612	.392
	Ukrainian Greek Catholic Church	Mean		5.7123
95% Confidence Interval for Mean		Lower Bound	5.4201	
		Upper Bound	6.0044	
5% Trimmed Mean			5.7914	
Median			6.0000	
Variance			8.968	
Std. Deviation			2.99464	
Minimum			.00	
Maximum			10.00	
Range			10.00	
Interquartile Range			4.66	
Skewness			-.293	.121
Kurtosis			-.951	.242
Ukrainian Catholic Church		Mean		4.4858
	95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	4.1160	

ΣΧΕΣΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ

	Upper Bound	4.8556	
	5% Trimmed Mean	4.4287	
	Median	4.0000	
	Variance	8.564	
	Std. Deviation	2.92649	
	Minimum	.00	
	Maximum	10.00	
	Range	10.00	
	Interquartile Range	5.00	
	Skewness	.223	.156
	Kurtosis	-.831	.311
Protestant / other Christian denomination	Mean	6.0958	.25247
	95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	5.5974
		Upper Bound	6.5941
	5% Trimmed Mean	6.2175	
	Median	6.0000	
	Variance	10.900	
	Std. Deviation	3.30150	
	Minimum	.00	
	Maximum	10.00	
	Range	10.00	
	Interquartile Range	6.66	
	Skewness	-.243	.186
	Kurtosis	-1.252	.369
Muslim	Mean	5.7706	.37797
	95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	5.0178
		Upper Bound	6.5234
	5% Trimmed Mean	5.8563	

	Median	5.0000	
	Variance	11.000	
	Std. Deviation	3.31668	
	Minimum	.00	
	Maximum	10.00	
	Range	10.00	
	Interquartile Range	5.83	
	Skewness	-.159	.274
	Kurtosis	-1.141	.541
Jewish	Mean	4.9048	.92042
	95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	2.9848
		Upper Bound	6.8247
	5% Trimmed Mean	4.8942	
	Median	4.0000	
	Variance	17.790	
	Std. Deviation	4.21788	
	Minimum	.00	
	Maximum	10.00	
	Range	10.00	
	Interquartile Range	10.00	
	Skewness	.060	.501
	Kurtosis	-1.768	.972
Other	Mean	4.2138	.14783
	95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	3.9233
		Upper Bound	4.5043
	5% Trimmed Mean	4.1264	
	Median	4.0000	
	Variance	9.615	
	Std. Deviation	3.10086	

	Minimum		.00
	Maximum		10.00
	Range		10.00
	Interquartile Range		4.00
	Skewness		.325
	Kurtosis		-.865
Atheist	Mean		.8984
	95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	.7850
		Upper Bound	1.0118
	5% Trimmed Mean		.6135
	Median		.0000
	Variance		3.328
	Std. Deviation		1.82434
	Minimum		.00
	Maximum		10.00
	Range		10.00
	Interquartile Range		1.00
	Skewness		2.718
	Kurtosis		8.249
Orthodox Church without denomination	Mean		3.8576
	95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	3.6243
		Upper Bound	4.0909
	5% Trimmed Mean		3.7306
	Median		3.3393
	Variance		8.055
	Std. Deviation		2.83812
	Minimum		.00
	Maximum		10.00
	Range		10.00

	Interquartile Range		3.00	
	Skewness		.521	.102
	Kurtosis		-.494	.204
I do not adhere to any religion	Mean		1.4794	.05393
	95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	1.3736	
Upper Bound		1.5852		
	5% Trimmed Mean		1.2318	
	Median		.0000	
	Variance		4.430	
	Std. Deviation		2.10470	
	Minimum		.00	
	Maximum		10.00	
	Range		10.00	
	Interquartile Range		2.00	
	Skewness		1.613	.063
	Kurtosis		2.343	.125

Ακαδημαϊκή Επίδοση και Σχέση με Θρήσκευμα

Όσον αφορά τη σχέση μεταξύ ακαδημαϊκής απόδοσης και θρησκείας, μετά από ανάλυση των δεδομένων μέσω One-Way Anova και όπως παρουσιάζεται στον πίνακα 7α, βρέθηκε στατιστικά σημαντική συσχέτιση [$F(11,7399)=14.931, p<.001, \eta_p^2=.22$]. Οι διαφορές μεταξύ των θρησκειών σε σχέση με την ακαδημαϊκή απόδοση, που παρουσιάζονται στον πίνακα 7β, δεν ήταν πολύ μεγάλες. Παρ' όλα αυτά, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι τη μεγαλύτερη ακαδημαϊκή απόδοση επέδειξαν οι συμμετέχοντες με το θρήσκευμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας του Πατριαρχείου του Κιέβου ($M=6.6188, S.D.=2.02855$) και τη χαμηλότερη οι Μουσουλμάνοι ($M=5.5064, S.D.=2.47142$).

Πίνακας 7α. Ακαδημαϊκή επίδοση ανά θρήσκευμα

Dependent Variable: Academic Performance 3C

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	725.271 ^a	11	65.934	14.931	.000	.022
Intercept	61839.247	1	61839.247	14003.366	.000	.654
w3_dem_8(religion)	725.271	11	65.934	14.931	.000	.022
Error	32674.187	7399	4.416			
Total	325018.767	7411				
Corrected Total	33399.457	7410				

a. R Squared = .022 (Adjusted R Squared = .020)

 $p < .001$ η^2 (partial eta square)**Πίνακας 7β. Ακαδημαϊκή επίδοση ανά θρήσκευμα**

Dependent Variable: Academic Performance 3C

Which religion do you adhere to	Mean	Std. Deviation	N
Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	6.5153	2.14252	976
Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	6.6188	2.02855	1835
Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	6.3653	2.15681	151
Ukrainian Greek Catholic Church	6.2891	2.00075	406
Ukrainian Catholic Church	5.5787	2.08872	243
Protestant / other Christian denomination	6.2422	2.02436	171

Muslim	5.5064	2.47142	77
Jewish	5.7324	3.04710	21
Other	5.8383	2.25618	440
Atheist	6.2016	2.14836	997
Orthodox Church without denomination	6.4789	2.03467	571
I do not adhere to any religion	5.9428	2.10420	1523
Total	6.2729	2.12305	7411

Χρήση Ουσιών και Σχέση με Θρήσκευμα

Με τη χρήση One-Way Anova και πάλι, ελέγχθηκε η σχέση μεταξύ των θρησκειών και της χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών και φάνηκε ότι υπάρχουν στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα [$F(11,7399)=17.527$, $p<.001$, $\eta^2=.25$] (Πίνακας 8α). Σε μεταγενέστερη ανάλυση στον πίνακα 8β, παρουσιάζεται η σχέση κάθε θρησκείας ξεχωριστά με τη χρήση ουσιών. Οι Εβραίοι ($n=21$, $M = 3.1746$, $S.D. = 4.14678$) και οι Μουσουλμάνοι ($n=77$, $M = 1.9913$, $S.D. = 3.47336$), δήλωσαν τη μεγαλύτερη σε συχνότητα χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Τη χαμηλότερη χρήση ουσιών σημείωσε η Ορθόδοξη Εκκλησία του Πατριαρχείου του Κιέβου ($M = 0.2797$, $S.D. = 1.28152$), που επέδειξε χαμηλό βαθμό θρησκευτικότητας και τον μεγαλύτερο αριθμό συμμετεχόντων.

Πίνακας 8α. Χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών ανά θρήσκευμα

Dependent Variable: Substance Use 3C 01

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	428.459 ^a	11	38.951	17.527	.000	.025
Intercept	935.669	1	935.669	421.031	.000	.054
w3_dem_8	428.459	11	38.951	17.527	.000	.025

Error	16442.991	7399	2.222		
Total	18077.778	7411			
Corrected Total	16871.449	7410			

a. R Squared = .025 (Adjusted R Squared = .024)

Πίνακας 8β. Χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών ανά θρήσκευμα

Dependent Variable: Substance Use 3C 01

Which religion do you adhere to	Mean	Std. Deviation	N
Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	.3552	1.42792	976
Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	.2797	1.28152	1835
Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	.3753	1.46783	151
Ukrainian Greek Catholic Church	.3120	1.30886	406
Ukrainian Catholic Church	.3429	1.46003	243
Protestant / other Christian denomination	.3899	1.48326	171
Muslim	1.9913	3.47336	77
Jewish	3.1746	4.14678	21
Other	.5379	1.73944	440
Atheist	.5583	1.71297	997
Orthodox Church without denomination	.2977	1.17183	571
I do not adhere to any religion	.4027	1.45946	1523
Total	.4035	1.50892	7411

Αυτοκτονικοί Ιδεασμοί και Σχέση με Θρήσκευμα

Σε μια άλλη ανάλυση για το θέμα των αυτοκτονικών ιδεασμών σε συνάρτηση με τη θρησκεία, η σχέση βρέθηκε και πάλι στατιστικά σημαντική [$F=(11,7399)=14.375, p < .001$,

$\eta^2=.21$] (Πίνακας 9α). Ο πίνακας 9β παρουσιάζει αναλυτικά τη σχέση αυτή σε κάθε θρησκεία ξεχωριστά. Οι Εβραίοι ($M=3.8095$, $S.D.=4.97613$) και οι Μουσουλμάνοι ($M=1.6883$, $S.D.=3.77059$), σημείωσαν και σε αυτή την κατηγορία τα πιο ψηλά αποτελέσματα, με αρκετά μεγάλη διαφορά από τα υπόλοιπα θρησκευόμενα. Το χαμηλότερο σκορ σε αυτοκτονικούς ιδεασμούς φαίνεται να σημείωσαν οι συμμετέχοντες που ανήκουν στην Ορθόδοξη Εκκλησία του Πατριαρχείου του Κιέβου ($M=.2125$, $S.D.=1.44267$). Η βιβλιογραφία μας προτάσσει τις προστατευτικές ιδιότητες της θρησκείας, ωστόσο, η Ορθόδοξη Εκκλησία του Πατριαρχείου του Κιέβου η οποία παρουσίασε χαμηλό βαθμό θρησκευτικότητας, δεν έδειξε να συνδέεται σημαντικά με αυτοκτονικούς ιδεασμούς αλλά ούτε και με χρήση ουσιών.

Πίνακας 9α. Αυτοκτονικοί ιδεασμοί ανά θρήσκευμα

Dependent Variable: Suicidality 3C 01

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	636.817 ^a	11	57.892	14.375	.000	.021
Intercept	1074.755	1	1074.755	266.861	.000	.035
w3_dem_8	636.817	11	57.892	14.375	.000	.021
Error	29798.671	7399	4.027			
Total	31800.000	7411				
Corrected Total	30435.488	7410				

a. R Squared = .021 (Adjusted R Squared = .019)

Πίνακας 9β. Αυτοκτονικοί ιδεασμοί ανά θρήσκευμα

Descriptive Statistics

Dependent Variable: Suicidality 3C 01

Which religion do you adhere to	Mean	Std. Deviation	N
Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	.3689	1.88577	976
Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	.2125	1.44267	1835
Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	.3974	1.95986	151
Ukrainian Greek Catholic Church	.2956	1.69570	406
Ukrainian Catholic Church	.4115	1.99052	243

Protestant / other Christian denomination	.3509	1.84542	171
Muslim	1.6883	3.77059	77
Jewish	3.8095	4.97613	21
Other	.7500	2.63691	440
Atheist	.7322	2.60627	997
Orthodox Church without denomination	.1751	1.31288	571
I do not adhere to any religion	.4728	2.12296	1523
Total	.4291	2.02666	7411

Αυτοεκτίμηση και Αυτοκαταστροφή σε Σχέση με το Θρήσκευμα

Στη συνέχεια, με ανάλυση One-Way Anova, ελέγχθηκε η σχέση της θρησκείας με την αυτοεκτίμηση [$F=(11,7399)=12.664, p<.001, \eta^2=.18$] (Πίνακας 10α), αλλά και με την αυτοκαταστροφή [$F=(11,7399)= 11.145, p<.001, \eta^2=.16$] (Πίνακας 11α). Όσον αφορά την αυτοεκτίμηση σε σχέση με τη θρησκεία (πίνακας 10β), οι Εβραίοι παρουσίασαν και πάλι τα χαμηλότερα ποσοστά ($M=4.5906, S.D.=3.40425$), ενώ ακολούθησαν ξανά οι Μουσουλμάνοι ($M=5.8314, S.D.=3.12085$). Σε παρόμοιο μοτίβο προηγούμενων αναλύσεων η Ορθόδοξη Εκκλησία του Πατριαρχείου του Κιέβου ($M=6.8209, S.D.= 2.27716$), σημείωσε το μεγαλύτερο βαθμό αυτοεκτίμησης. Αντίστοιχα, στη μέτρηση του βαθμού αυτοκαταστροφής (πίνακας 11β), οι Εβραίοι παρουσίασαν τα μεγαλύτερα ποσοστά ($M=4.3446, S.D.=3.93234$), με τους Μουσουλμάνους να ακολουθούν και σε αυτή την περίπτωση ($M=3.5442, S.D.=3.14625$). Τα μικρότερα ποσοστά βαθμού αυτοκαταστροφής φάνηκαν στην Ορθόδοξη εκκλησία χωρίς ονομασία ($M=2.5012, S.D.=2.40342$), ενώ η Ορθόδοξη Εκκλησία του Πατριαρχείου του Κιέβου ($M=2.5069, S.D.=2.47934$) ακολουθεί με ελάχιστη διαφορά.

Πίνακας 10α. Αυτοεκτίμηση ανά θρήσκευμα

Dependent Variable: Self Esteem 3C

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	835.957 ^a	11	75.996	12.664	.000	.018

ΣΧΕΣΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ

Intercept	63384.652	1	63384.652	10562.546	.000	.588
w3_dem_8	835.957	11	75.996	12.664	.000	.018
Error	44400.566	7399	6.001			
Total	351804.726	7411				
Corrected Total	45236.524	7410				

a. R Squared = .018 (Adjusted R Squared = .017)

Πίνακας 10β. Αυτοεκτίμηση ανά θρήσκευμα

Dependent Variable: Self Esteem 3C

Which religion do you adhere to	Mean	Std. Deviation	N
Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	6.7227	2.44269	976
Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	6.8209	2.27716	1835
Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	6.4552	2.51143	151
Ukrainian Greek Catholic Church	6.4497	2.16870	406
Ukrainian Catholic Church	6.1158	2.84974	243
Protestant / other Christian denomination	6.2170	2.45634	171
Muslim	5.8314	3.12085	77
Jewish	4.5906	3.40425	21
Other	6.1589	2.65625	440
Atheist	6.0430	2.57780	997
Orthodox Church without denomination	6.6726	2.25259	571
I do not adhere to any religion	6.1423	2.51811	1523
Total	6.4317	2.47079	7411

Πίνακας 11α. Αυτοκαταστροφή ανά θρήσκευμα

Dependent Variable: Self Deprecation 3C

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	810.540 ^a	11	73.685	11.145	.000	.016
Intercept	15670.163	1	15670.163	2370.167	.000	.243
w3_dem_8	810.540	11	73.685	11.145	.000	.016
Error	48917.873	7399	6.611			
Total	109894.997	7411				
Corrected Total	49728.414	7410				

a. R Squared = .016 (Adjusted R Squared = .015)

Πίνακας 11β. Αυτοκαταστροφή ανά Θρήσκευμα

Dependent Variable: Self Deprecation 3C

Which religion do you adhere to	Mean	Std. Deviation	N
Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	2.6516	2.55522	976
Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	2.5069	2.47934	1835
Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	3.1097	2.59397	151
Ukrainian Greek Catholic Church	2.8080	2.38728	406
Ukrainian Catholic Church	2.8154	2.49808	243
Protestant / other Christian denomination	3.0709	2.63392	171
Muslim	3.5442	3.14625	77

Jewish	4.3446	3.93234	21
Other	3.1703	2.64788	440
Atheist	3.4141	2.79240	997
Orthodox Church without denomination	2.5012	2.40342	571
I do not adhere to any religion	2.9666	2.57256	1523
Total	2.8493	2.59056	7411

Κριτική Σκέψη και Σχέση με το Θρήσκευμα

Προτού η έρευνα προχωρήσει στη σχέση θρησκευτικότητας και κριτικής σκέψης, έγινε με τον ίδιο τρόπο έλεγχος στο θρήσκευμα, σε συνάρτηση με την κριτική σκέψη. Η σχέση αυτή φάνηκε να είναι στατιστικά σημαντική [$F(11,7399)=10.332, p<.001, \eta_p^2=.015$] (Πίνακας 12α). Τον μεγαλύτερο βαθμό κριτικής σκέψης παρουσίασε η ομάδα των Άθεων (Πίνακας 12β) ($M=6.3747, S.D.=1.97998$), με σημαντικό προβάδισμα και τον μικρότερο η Καθολική εκκλησία της Ουκρανίας ($M=5.4031, S.D.=1.92303$).

Πίνακας 12α. Κριτική σκέψη ανά θρήσκευμα

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Critical Thinking 3C

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	449.472 ^a	11	40.861	10.332	.000	.015
Intercept	54403.555	1	54403.555	13756.453	.000	.650
w3_dem_8	449.472	11	40.861	10.332	.000	.015
Error	29261.315	7399	3.955			

Total	285952.047	7411			
Corrected Total	29710.786	7410			

a. R Squared = .015 (Adjusted R Squared = .014)

Πίνακας 12β. Κριτική σκέψη ανά θρήσκευμα

Dependent Variable: Critical Thinking 3C

Which religion do you adhere to	Mean	Std. Deviation	N
Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	5.9096	1.97105	976
Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	5.8776	1.93824	1835
Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	5.6663	1.97511	151
Ukrainian Greek Catholic Church	5.6723	1.97198	406
Ukrainian Catholic Church	5.4031	1.92303	243
Protestant / other Christian denomination	5.6816	2.12617	171
Muslim	5.4174	2.35579	77
Jewish	5.5638	2.82143	21
Other	5.4077	2.13612	440
Atheist	6.3747	1.97998	997
Orthodox Church without denomination	5.9236	1.90350	571
I do not adhere to any religion	5.8634	2.01927	1523
Total	5.8801	2.00239	7411

Κριτική Σκέψη και Πολλαπλές Συγκρίσεις Μεταξύ των Θρησκειών

Τέλος, για το μέρος της εξερεύνησης της σχέσης μεταξύ θρησκευάματος και κριτικής σκέψης, η έρευνα επεκτάθηκε σε πολλαπλές συγκρίσεις μεταξύ των θρησκειών (Πίνακας 13). Το κάθε θρήσκευμα, ελέγχθηκε ξεχωριστά σε σχέση με όλα τα άλλα, ούτως ώστε να εξαχθούν πιο συγκεκριμένα συμπεράσματα. Η ομάδα των Άθεων βρέθηκε να έχει στατιστικά σημαντική σχέση με όλες τις υπόλοιπες θρησκείες ως προς την κριτική σκέψη, εκτός από την ομάδα των Εβραίων. Στις περισσότερες των περιπτώσεων, όπως διαφαίνεται και στον πίνακα 13, τα θρησκευάματα δεν έχουν σε μεγάλο βαθμό στατιστικά σημαντική σχέση με τα υπόλοιπα, εκτός όταν συγκριθούν με την ομάδα των Άθεων. Η μόνη ομάδα που δεν είχε με καμία άλλη στατιστικά σημαντική σχέση ήταν αυτή των Εβραίων.

Πίνακας 13. Πολλαπλές συγκρίσεις μεταξύ των θρησκειών σε σχέση με την κριτική σκέψη

Multiple Comparisons

Dependent Variable: Critical Thinking 3C

Bonferroni

(I) Which religion do you adhere to	(J) Which religion do you adhere to	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Interval Lower Bound	95% Interval Upper Bound	Confidence
Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	.0320	.07879	1.000	-.2335	.2974	
	Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	.2433	.17390	1.000	-.3427	.8292	
	Ukrainian Greek Catholic Church	.2373	.11744	1.000	-.1584	.6330	
	Ukrainian Catholic Church	.5065*	.14257	.025	.0261	.9868	
	Protestant / other Christian denomination	.2280	.16486	1.000	-.3275	.7834	

ΣΧΕΣΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ

	Muslim	.4922	.23540	1.000	-.3010	1.2853
	Jewish	.3458	.43860	1.000	-1.1320	1.8236
	Other	.5019*	.11419	.001	.1171	.8866
	Atheist	-.4651*	.08955	.000	-.7668	-.1634
	Orthodox Church without denomination	-.0140	.10478	1.000	-.3670	.3390
	I do not adhere to any religion	.0462	.08154	1.000	-.2285	.3209
Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	-.0320	.07879	1.000	-.2974	.2335
	Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	.2113	.16836	1.000	-.3560	.7786
	Ukrainian Greek Catholic Church	.2053	.10907	1.000	-.1622	.5728
	Ukrainian Catholic Church	.4745*	.13576	.031	.0171	.9319
	Protestant / other Christian denomination	.1960	.15900	1.000	-.3397	.7317
	Muslim	.4602	.23133	1.000	-.3192	1.2396
	Jewish	.3138	.43644	1.000	-1.1566	1.7843
	Other	.4699*	.10556	.001	.1142	.8256
	Atheist	-.4971*	.07824	.000	-.7607	-.2335
		Orthodox Church without denomination	-.0460	.09530	1.000	-.3670
	I do not adhere to any religion	.0142	.06893	1.000	-.2180	.2465
Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	-.2433	.17390	1.000	-.8292	.3427
	Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	-.2113	.16836	1.000	-.7786	.3560

ΣΧΕΣΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ

	Ukrainian Greek Catholic Church	-.0060	.18956	1.000	-.6447	.6327
	Ukrainian Catholic Church	.2632	.20607	1.000	-.4311	.9575
	Protestant / other Christian denomination	-.0153	.22208	1.000	-.7635	.7329
	Muslim	.2489	.27848	1.000	-.6894	1.1872
	Jewish	.1025	.46316	1.000	-1.4580	1.6630
	Other	.2586	.18756	1.000	-.3733	.8905
	Atheist	-.7084*	.17366	.003	-1.2935	-.1233
	Orthodox Church without denomination	-.2573	.18198	1.000	-.8704	.3559
	I do not adhere to any religion	-.1971	.16967	1.000	-.7687	.3746
Ukrainian Greek Catholic Church	Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	-.2373	.11744	1.000	-.6330	.1584
	Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	-.2053	.10907	1.000	-.5728	.1622
	Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	.0060	.18956	1.000	-.6327	.6447
	Ukrainian Catholic Church	.2692	.16129	1.000	-.2742	.8126
	Protestant / other Christian denomination	-.0093	.18130	1.000	-.6201	.6015
	Muslim	.2549	.24719	1.000	-.5779	1.0877
	Jewish	.1085	.44504	1.000	-1.3909	1.6080
	Other	.2646	.13685	1.000	-.1965	.7257
	Atheist	-.7024*	.11708	.000	-1.0969	-.3079
	Orthodox Church without denomination	-.2513	.12910	1.000	-.6862	.1837
	I do not adhere to any religion	-.1911	.11107	1.000	-.5653	.1832

ΣΧΕΣΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ

Ukrainian Catholic Church	Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	-.5065*	.14257	.025	-.9868	-.0261
	Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	-.4745*	.13576	.031	-.9319	-.0171
	Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	-.2632	.20607	1.000	-.9575	.4311
	Ukrainian Greek Catholic Church	-.2692	.16129	1.000	-.8126	.2742
	Protestant / other Christian denomination	-.2785	.19850	1.000	-.9473	.3903
	Muslim	-.0143	.26007	1.000	-.8905	.8619
	Jewish	-.1607	.45232	1.000	-1.6847	1.3633
	Other	-.0046	.15894	1.000	-.5401	.5309
	Atheist	-.9716*	.14227	.000	-1.4509	-.4922
	Orthodox Church without denomination	-.5205*	.15232	.042	-1.0337	-.0073
I do not adhere to any religion	-.4603	.13737	.053	-.9231	.0026	
Protestant / other Christian denomination	Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	-.2280	.16486	1.000	-.7834	.3275
	Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	-.1960	.15900	1.000	-.7317	.3397
	Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	.0153	.22208	1.000	-.7329	.7635
	Ukrainian Greek Catholic Church	.0093	.18130	1.000	-.6015	.6201
	Ukrainian Catholic Church	.2785	.19850	1.000	-.3903	.9473
	Muslim	.2642	.27292	1.000	-.6554	1.1837
	Jewish	.1178	.45984	1.000	-1.4315	1.6671
	Other	.2739	.17921	1.000	-.3299	.8777

ΣΧΕΣΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ

	Atheist	-.6931*	.16460	.002	-1.2477	-.1385
	Orthodox Church without denomination	-.2420	.17336	1.000	-.8261	.3421
	I do not adhere to any religion	-.1818	.16039	1.000	-.7222	.3586
Muslim	Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	-.4922	.23540	1.000	-1.2853	.3010
	Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	-.4602	.23133	1.000	-1.2396	.3192
	Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	-.2489	.27848	1.000	-1.1872	.6894
	Ukrainian Greek Catholic Church	-.2549	.24719	1.000	-1.0877	.5779
	Ukrainian Catholic Church	.0143	.26007	1.000	-.8619	.8905
	Protestant / other Christian denomination	-.2642	.27292	1.000	-1.1837	.6554
	Jewish	-.1464	.48957	1.000	-1.7959	1.5031
	Other	.0097	.24566	1.000	-.8180	.8374
	Atheist	-.9573*	.23522	.003	-1.7498	-.1648
	Orthodox Church without denomination	-.5062	.24143	1.000	-1.3196	.3073
	I do not adhere to any religion	-.4460	.23229	1.000	-1.2286	.3367
Jewish	Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	-.3458	.43860	1.000	-1.8236	1.1320
	Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	-.3138	.43644	1.000	-1.7843	1.1566
	Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	-.1025	.46316	1.000	-1.6630	1.4580
	Ukrainian Greek Catholic Church	-.1085	.44504	1.000	-1.6080	1.3909
	Ukrainian Catholic Church	.1607	.45232	1.000	-1.3633	1.6847

ΣΧΕΣΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ

	Protestant / other Christian denomination	-.1178	.45984	1.000	-1.6671	1.4315
	Muslim	.1464	.48957	1.000	-1.5031	1.7959
	Other	.1561	.44420	1.000	-1.3406	1.6527
	Atheist	-.8109	.43851	1.000	-2.2883	.6665
	Orthodox Church without denomination	-.3598	.44187	1.000	-1.8486	1.1290
	I do not adhere to any religion	-.2996	.43694	1.000	-1.7718	1.1726
Other	Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	-.5019*	.11419	.001	-.8866	-.1171
	Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	-.4699*	.10556	.001	-.8256	-.1142
	Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	-.2586	.18756	1.000	-.8905	.3733
	Ukrainian Greek Catholic Church	-.2646	.13685	1.000	-.7257	.1965
	Ukrainian Catholic Church	.0046	.15894	1.000	-.5309	.5401
	Protestant / other Christian denomination	-.2739	.17921	1.000	-.8777	.3299
	Muslim	-.0097	.24566	1.000	-.8374	.8180
	Jewish	-.1561	.44420	1.000	-1.6527	1.3406
	Atheist	-.9670*	.11382	.000	-1.3505	-.5835
	Orthodox Church without denomination	-.5159*	.12615	.003	-.9409	-.0908
	I do not adhere to any religion	-.4557*	.10763	.002	-.8183	-.0930
Atheist	Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	.4651*	.08955	.000	.1634	.7668
	Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	.4971*	.07824	.000	.2335	.7607

ΣΧΕΣΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΦΗΒΕΙΑ

	Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	.7084*	.17366	.003	.1233	1.2935
	Ukrainian Greek Catholic Church	.7024*	.11708	.000	.3079	1.0969
	Ukrainian Catholic Church	.9716*	.14227	.000	.4922	1.4509
	Protestant / other Christian denomination	.6931*	.16460	.002	.1385	1.2477
	Muslim	.9573*	.23522	.003	.1648	1.7498
	Jewish	.8109	.43851	1.000	-.6665	2.2883
	Other	.9670*	.11382	.000	.5835	1.3505
	Orthodox Church without denomination	.4511*	.10437	.001	.0995	.8028
	I do not adhere to any religion	.5113*	.08101	.000	.2383	.7843
Orthodox Church without denomination	Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	.0140	.10478	1.000	-.3390	.3670
	Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	.0460	.09530	1.000	-.2751	.3670
	Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	.2573	.18198	1.000	-.3559	.8704
	Ukrainian Greek Catholic Church	.2513	.12910	1.000	-.1837	.6862
	Ukrainian Catholic Church	.5205*	.15232	.042	.0073	1.0337
	Protestant / other Christian denomination	.2420	.17336	1.000	-.3421	.8261
	Muslim	.5062	.24143	1.000	-.3073	1.3196
	Jewish	.3598	.44187	1.000	-1.1290	1.8486
	Other	.5159*	.12615	.003	.0908	.9409
	Atheist	-.4511*	.10437	.001	-.8028	-.0995
	I do not adhere to any religion	.0602	.09758	1.000	-.2686	.3890

I do not adhere to any religion	Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate	-.0462	.08154	1.000	-.3209	.2285
	Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate	-.0142	.06893	1.000	-.2465	.2180
	Ukrainian Autocephalous Orthodox Church	.1971	.16967	1.000	-.3746	.7687
	Ukrainian Greek Catholic Church	.1911	.11107	1.000	-.1832	.5653
	Ukrainian Catholic Church	.4603	.13737	.053	-.0026	.9231
	Protestant / other Christian denomination	.1818	.16039	1.000	-.3586	.7222
	Muslim	.4460	.23229	1.000	-.3367	1.2286
	Jewish	.2996	.43694	1.000	-1.1726	1.7718
	Other	.4557*	.10763	.002	.0930	.8183
	Atheist	-.5113*	.08101	.000	-.7843	-.2383
	Orthodox Church without denomination	-.0602	.09758	1.000	-.3890	.2686

Based on observed means.

The error term is Mean Square(Error) = 3.955.

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Κριτική Σκέψη και Θρησκευτικότητα

Για τις ανάγκες της εξαγωγής κατάλληλων συμπερασμάτων όσον αφορά τη σχέση βαθμού θρησκευτικότητας και κριτικής σκέψης, οι συμμετέχοντες χωρίστηκαν σε δύο ομάδες, αυτή του χαμηλού βαθμού θρησκευτικότητας (0-4, $n=5823$) και αυτή του υψηλού βαθμού (5-10, $n=2820$). Θεωρήθηκε προτιμότερο ο αριθμός πέντε (5) να συγκαταλεγεί στα πλαίσια της υψηλής θρησκευτικότητας, καθώς με αυτό τον τρόπο ο πληθυσμός θα χωριζόταν πιο

ομοιόμορφα από αριθμητικής πλευράς. Το παραπάνω, φαίνεται στον πίνακα 14α. Στη συνέχεια και όπως διαφαίνεται στον πίνακα 14β, με τη χρήση One-Way Anova, βρέθηκε ότι η σχέση μεταξύ βαθμού θρησκευτικότητας και κριτικής σκέψης είναι γενικεύσιμη και ότι η σχέση μεταξύ τους είναι στατιστικά σημαντική. Στον αμέσως επόμενο πίνακα (14γ), με τη χρήση Pearson Correlation, φαίνεται ότι η σχέση βαθμού θρησκευτικότητας και κριτικής σκέψης παρουσιάζει αντίθετη συσχέτιση μεταξύ των δύο μεταβλητών, η οποία είναι όμως πολύ αδύναμη ($0 < r \leq -.040$). Εν κατακλείδι, η υπόθεση ότι όσο θα αυξάνεται η μία μεταβλητή θα μειώνεται η άλλη επαληθεύεται, με πολύ μικρή όμως συχνότητα.

Πίνακας 14α. Σχέση βαθμού θρησκευτικότητας και κριτικής σκέψης

Dependent Variable: Critical Thinking 3C

religiosity_e	Mean	Std. Deviation	N
1.00	5.9072	2.00304	5823
2.00	5.7366	2.01498	2820
Total	5.8515	2.00842	8643

Πίνακας 14β. Σχέση βαθμού θρησκευτικότητας και κριτικής σκέψης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Critical Thinking 3C

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	55.308 ^a	1	55.308	13.731	.000	.002
Intercept	257581.688	1	257581.688	63950.532	.000	.881
religiosity_e	55.308	1	55.308	13.731	.000	.002

Error	34804.455	8641	4.028			
Total	330796.663	8643				
Corrected Total	34859.762	8642				

a. R Squared = .002 (Adjusted R Squared = .001)

Πίνακας 14γ. Σχέση βαθμού θρησκευτικότητας και κριτικής σκέψης

Correlations

		religiosit_e	Critical Thinking 3C
→ religiosit_e	Pearson Correlation	1	-.040**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	8643	8643
Critical Thinking 3C	Pearson Correlation	-.040**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	8643	8643

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Αυτοεκτίμηση, Αυτοκαταστροφή, Αυτοκτονικοί Ιδεασμοί και Σχέση με Θρησκευτικότητα

Με παρόμοιο τρόπο, ερευνήθηκε και η σχέση του βαθμού θρησκευτικότητας και της αυτοεκτίμησης. Και αυτή η σχέση φάνηκε να είναι στατιστικά σημαντική και γενικεύσιμη στον πληθυσμό [$F(1,8641)=30,494, p<.001, \eta^2=.004$] (πίνακας 15α), ενώ η ομάδα με τον υψηλότερο βαθμό θρησκευτικότητας βρέθηκε να έχει μεγαλύτερα ποσοστά αυτοεκτίμησης ($M=6.6095, S.D.=2.46058$) (Πίνακας 15β).

Πίνακας 15α. Σχέση βαθμού θρησκευτικότητας και αυτοεκτίμησης**Tests of Between-Subjects Effects**

Dependent Variable: Self Esteem 3C

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	179.508 ^a	1	179.508	30.494	.000	.004
Intercept	316731.890	1	316731.890	53804.567	.000	.862
religiosit_e	179.508	1	179.508	30.494	.000	.004
Error	50867.062	8641	5.887			
Total	405329.694	8643				
Corrected Total	51046.571	8642				

a. R Squared = .004 (Adjusted R Squared = .003)

Πίνακας 15β. Σχέση βαθμού θρησκευτικότητας και αυτοεκτίμησης**Descriptive Statistics**

Dependent Variable: Self Esteem 3C

religiosity_e	Mean	Std. Deviation	N
1.00	6.3021	2.40946	5823
2.00	6.6095	2.46058	2820
Total	6.4024	2.43039	8643

Σε μεταγενέστερο στάδιο, μετρήθηκαν οι αυτοκτονικοί ιδεασμοί και ο βαθμός αυτοκαταστροφής σε σχέση με τη θρησκευτικότητα. Στους πίνακες 16 και 17, φαίνεται ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ των πιο πάνω μεταβλητών και ότι τα παραπάνω δεν γενικεύονται στον πληθυσμό. Στον σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί ότι οι αυτοκτονικοί

ιδεασμοί αλλά και ο βαθμός αυτοκαταστροφής δεν είναι στατιστικά σημαντικά ως προς το βαθμό θρησκευτικότητας, αλλά είναι στατιστικά σημαντικά ως προς τη θρησκεία.

Πίνακας 16. Σχέση βαθμού θρησκευτικότητας και αυτοκτονικών ιδεασμών

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Suicidality 3C 01

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	1.153 ^a	1	1.153	.277	.599	.000
Intercept	1410.108	1	1410.108	338.812	.000	.038
religiosit_e	1.153	1	1.153	.277	.599	.000
Error	35963.119	8641	4.162			
Total	37600.000	8643				
Corrected Total	35964.272	8642				

a. R Squared = .000 (Adjusted R Squared = .000)

Πίνακας 17. Σχέση βαθμού θρησκευτικότητας και αυτοκαταστροφής

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Self Deprecation 3C

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	4.599 ^a	1	4.599	.702	.402	.000

Intercept	63655.737	1	63655.737	9721.418	.000	.529
religiosit_e	4.599	1	4.599	.702	.402	.000
Error	56581.174	8641	6.548			
Total	129409.369	8643				
Corrected Total	56585.773	8642				

a. R Squared = .000 (Adjusted R Squared = .000)

Φύλο και Θρησκευτικότητα

Τέλος, ελέγχθηκε ο βαθμός θρησκευτικότητας και η σχέση του με το φύλο. Η σχέση αυτή (Πίνακας 18α), είναι στατιστικά σημαντική και γενικεύσιμη στον πληθυσμό [$F(1, 8576)=4,251, p=.039, \eta^2=.000$]. Στον πίνακα 18β φαίνεται ότι τα κορίτσια ($M=3.3967, S.D.=2.99210$) είναι, κατά πολύ λιγότερο, πιο θρησκευόμενα από τα αγόρια ($M = 3.2656, S.D. = 2.87552$), γεγονός που επιβεβαιώνει και προηγούμενη βιβλιογραφία.

Πίνακας 18α. Σχέση βαθμού θρησκευτικότητας και φύλου

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Religiosity 3C

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	36.697 ^a	1	36.697	4.251	.039	.000
Intercept	94816.006	1	94816.006	10984.309	.000	.562
Gender_3C	36.697	1	36.697	4.251	.039	.000
Error	74027.605	8576	8.632			
Total	169482.470	8578				
Corrected Total	74064.302	8577				

a. R Squared = .000 (Adjusted R Squared = .000)

Πίνακας 18β. Σχέση βαθμού θρησκευτικότητας και φύλου

Descriptive Statistics

Dependent Variable: Religiosity 3C

Gender 3C	Mean	Std. Deviation	N
Male	3.2656	2.87552	4022
Female	3.3967	2.99210	4556
Total	3.3352	2.93857	8578

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η παρούσα έρευνα είχε σκοπό να εξετάσει τη σχέση μεταξύ θρησκευτικότητας και κριτικής σκέψης κατά την εφηβεία, κάτι που δεν υπήρχε στη διαθέσιμη βιβλιογραφία. Παράλληλα, εξερεύνησε και το βαθμό κριτικής σκέψης σε διάφορες θρησκείες ξεχωριστά, αφού στο δείγμα υπήρχε μεγάλη ποικιλία. Η έρευνα προχώρησε αρχικά σε συσχετίσεις των θρησκειών με μεταβλητές όπως η ακαδημαϊκή επίδοση, η χρήση ουσιών, οι αυτοκτονικοί ιδεασμοί, η αυτοεκτίμηση, η αυτοκαταστροφή και η κριτική σκέψη. Οι πιο πάνω μεταβλητές εξετάστηκαν σε σχέση με τη θρησκευτική ομάδα και μεταγενέστερα σε σχέση με το βαθμό θρησκευτικότητας. Για τις ανάγκες των μετρήσεων, η θρησκευτικότητα χωρίστηκε σε δύο ομάδες, αυτή του υψηλού βαθμού θρησκευτικότητας (5-10) και αυτή του χαμηλού (0-4).

Πέρα από τους βασικούς στόχους, η έρευνα εξερεύνησε και το φύλο σε σχέση με τη θρησκευτικότητα. Τα κορίτσια βρέθηκαν, έστω και σε ελάχιστο βαθμό, περισσότερο θρησκευόμενα από τα αγόρια, γεγονός που συμφωνεί με τη διαθέσιμη βιβλιογραφία (Francis, 2001; Kay and Francis, 1996; Smith et al., 2003).

Σε ένα άλλο θέμα, η βιβλιογραφία υποδηλώνει ότι οι έφηβοι που ασπάζονται κάποια θρησκεία, έχουν συνήθως καλύτερη ακαδημαϊκή επίδοση (Regnerus, M. 2003). Τη μεγαλύτερη ακαδημαϊκή απόδοση παρουσίασε το θρήσκευμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας του

Πατριαρχείου του Κιέβου το οποίο είχε ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά θρησκευτικότητας και τη χαμηλότερη ακαδημαϊκή απόδοσή παρουσίασαν οι Μουσουλμάνοι οι οποίοι είχαν ένα από τα υψηλότερα ποσοστά θρησκευτικότητας. Το εύρημα αυτό λοιπόν, έρχεται σε αντίθεση με πολλές πηγές από τη μέχρι τώρα βιβλιογραφία.

Όσον αφορά τη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, γνωρίζουμε από μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας ότι η θρησκευτικότητα συνδέεται με χαμηλότερη παραβατικότητα, λιγότερη κατανάλωση αλκοόλ και δεν συνδέεται με το κάπνισμα και τη χρήση ναρκωτικών (Cotton et al. 2006, King & Boyatzis 2015, Pearce & Denton 2011, Smith & Denton 2005, Smith & Snell 2009, Yonker et al. 2012, Wallace and Williams 1997; Evans et al. 1995; Pawlak and Defronzo 1993; Cochran 1993; Cochran and Akers 1989;). Οι Εβραίοι και οι Μουσουλμάνοι, δύο ομάδες με υψηλό βαθμό θρησκευτικότητας, δήλωσαν τη μεγαλύτερη σε συχνότητα χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών. Τη χαμηλότερη χρήση ουσιών σημείωσε η Ορθόδοξη Εκκλησία του Πατριαρχείου του Κιέβου, η οποία επέδειξε πολύ χαμηλό βαθμό θρησκευτικότητας. Και σε αυτή την περίπτωση λοιπόν, η παρούσα έρευνα έρχεται σε αντίθεση με τη μέχρι τώρα βιβλιογραφία.

Ο έλεγχος στο πεδίο του αυτοκτονικού ιδεασμού, μας έδειξε πως οι Εβραίοι και οι Μουσουλμάνοι, δύο θρησκευτικές ομάδες με υψηλή θρησκευτικότητα, σημείωσαν και σε αυτή την κατηγορία τα πιο ψηλά αποτελέσματα, με αρκετά μεγάλη διαφορά από τα υπόλοιπα θρησκευτά. Το χαμηλότερο σκορ σε αυτοκτονικούς ιδεασμούς φαίνεται να σημείωσαν οι έφηβοι που δήλωσαν ότι ανήκουν στην Ορθόδοξη Εκκλησία του Πατριαρχείου του Κιέβου, η οποία δεν έχει υψηλό βαθμό θρησκευτικότητας. Η βιβλιογραφία μας προτάσσει ότι η υψηλή θρησκευτικότητα δρα σαν προστατευτικός παράγοντας για άτομα με τάσεις αυτοκτονίας (Wallace and Williams 1997; Evans et al. 1995; Pawlak and Defronzo 1993; Cochran 1993; Cochran and Akers 1989;). Συνδέεται επίσης με χαμηλά επίπεδα κατάθλιψης και απελπισίας,

που σημαίνει ότι έχει μια επιπρόσθετη έμμεση επίδραση στα άτομα με ρίσκο για αυτοκτονία (Wright, Frost, and Wisecarver 1993). Τα παραπάνω αποτελέσματα της παρούσας έρευνας δεν συμφωνούν με την πιο πάνω υφιστάμενη βιβλιογραφία. Σε παρόμοια κατηγορία ανάλυσης, αυτή της αυτοκαταστροφής, οι Εβραίοι και οι Μουσουλμάνοι έχουν και πάλι τα υψηλότερα σκορ, γεγονός που αντιτάσσεται στους παράγοντες προφύλαξης της θρησκευτικότητας που αναφέρονται στην πιο πάνω σχετική βιβλιογραφία.

Σε αναλύσεις σχετικά με την αυτοεκτίμηση σε σχέση με τη θρησκεία, οι Εβραίοι παρουσίασαν τα χαμηλότερα ποσοστά, ενώ και σε αυτή την περίπτωση ακολούθησαν οι Μουσουλμάνοι, δύο από τις πιο θρησκευόμενες ομάδες. Η Ορθόδοξη Εκκλησία του Πατριαρχείου του Κιέβου σημείωσε τον μεγαλύτερο βαθμό αυτοεκτίμησης. Η μέχρι τώρα βιβλιογραφία υπογραμμίζει ότι οι έφηβοι, συνδέουν την αξία του εαυτού τους με τη δύναμη στην οποία πιστεύουν (Carol A. Markstrom, 1999). Όλοι όσοι έχουν πολύ στενή σχέση με τη θρησκευτική τους ομάδα, δεν μοιράζονται απλά τα ίδια πιστεύω, αλλά ταυτόχρονα τείνουν να διαμορφώνουν ολόκληρη τους τη ζωή γύρω από αυτή την σχέση. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας ισχυρής αυτοπεποίθησης (Luhtanen & Crocker, 1992). Το γεγονός του ότι μια ομάδα χαμηλής θρησκευτικότητας στο δείγμα μας παρουσιάζει υψηλή αυτοεκτίμηση και ότι δύο από τις πιο θρησκευόμενες ομάδες έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση, έρχεται σε αντίθεση με ένα μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας.

Δεν θα μπορούσε να μην γίνει και πάλι αναφορά στο γεγονός ότι οι συμμετέχοντες που δήλωσαν ως απάντηση «Άθεοι» ($n=997$), ζητήθηκε να μην απαντήσουν στην επόμενη ερώτηση «Πόσο σημαντική είναι η θρησκεία στη ζωή σου», η οποία μετρούσε το βαθμό θρησκευτικότητας. Το γεγονός ότι αγνόησαν την οδηγία αυτή, επηρέασε σημαντικά τα αποτελέσματα των μετρήσεων σχετικά και με το θρήσκευμα, αλλά και με τη θρησκευτικότητα. Επίσης, οι 1232 απαντήσεις που απουσιάζουν από το σύστημα έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην

εξαγωγή των αποτελεσμάτων, αφού πάρα πολλοί είναι αυτοί που ενώ απάντησαν την ερώτηση σχετικά με τη σημαντικότητα της θρησκείας στη ζωή τους, δεν είχαν δηλώσει προηγουμένως το θρήσκευμά τους. Παρ' όλα αυτά, προτιμήθηκε και εκτιμήθηκε ως ορθό να παραμείνουν όλα τα δεδομένα στις αναλύσεις.

Στην ερώτηση, «πόσο σημαντικό ρόλο παίζει η θρησκεία στη ζωή σας» οι απαντήσεις του 79.6% των συμμετεχόντων κυμαίνονταν από το πέντε και κάτω. Το παραπάνω και το γεγονός ότι 2159 έφηβοι απάντησαν με την επιλογή μηδέν, μας έδειξε ότι ο πλείστος πληθυσμός που συμμετείχε στην έρευνα ήταν θρησκευόμενος κυρίως σε χαμηλά επίπεδα. Σημαντικό εύρημα αποτελεί το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες που δήλωσαν πως ακολουθούν το ορθόδοξο πατριαρχείο του Κιέβου, οι οποίοι αποτελούν την πλειοψηφία των πιστών της Ουκρανίας, αλλά και της παρούσας έρευνας, σημείωσαν μια από τις μικρότερες σε βαθμολογία θρησκευτικότητα. Η ομάδα των Άθεων, όπως ήταν αναμενόμενο, ήταν τελευταία σε βαθμό θρησκευτικότητας, αν και κάποια άτομα από την ομάδα αυτή, δήλωσαν ότι η θρησκεία παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στη ζωή τους. Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί με το ότι ενώ οι ίδιοι δεν ανήκουν σε κάποια θρησκευτική ομάδα, η θρησκεία τους επηρεάζει με άλλους, έμμεσους τρόπους (οικογένεια, κοινότητα, σχολείο κ.α.).

Όσον αφορά το θέμα της κριτικής σκέψης, το οποίο ήταν το βασικό στοιχείο μελέτης της παρούσας εργασίας, σε αναλύσεις γύρω από τα θρησκευόμενα, η ομάδα των Άθεων κατέγραψε τη χαμηλότερη θρησκευτικότητα και ταυτόχρονα το υψηλότερο ποσοστό κριτικής σκέψης, γεγονός που επιβεβαιώνει τις υποθέσεις της έρευνας.

Μετά το διαχωρισμό των δύο ομάδων σε χαμηλό και υψηλό βαθμό θρησκευτικότητας και σε συνέχεια της επέκτασης του βασικού ερευνητικού ερωτήματος (σχέση θρησκευτικότητας και κριτικής σκέψης), έγινε ξανά η σύγκριση με τις προηγούμενες μεταβλητές. Όσον αφορά τη μεταβλητή της κριτικής σκέψης, αναμενόταν, πως όσο μεγαλώνει η θρησκευτικότητα θα

μειώνεται η κριτική σκέψη. Η αντίθετη αυτή σχέση, με τη χρήση *Pearson Correlation*, επαληθεύτηκε, ήταν όμως σε πολύ μικρή συχνότητα.

Με ανεξάρτητη μεταβλητή πλέον τη θρησκευτικότητα, αντί για τη θρησκεία, η έρευνα προχώρησε με συσχετίσεις μαζί με τις ίδιες μεταβλητές που συγκρίθηκαν και με τα θρησκευόμενα. Όσον αφορά τη σχέση της με την αυτοεκτίμηση, φάνηκε ότι η ομάδα με τον υψηλότερο βαθμό θρησκευτικότητας είχε μεγαλύτερα ποσοστά αυτοεκτίμησης. Το παραπάνω, συμφωνεί με τη σχετική βιβλιογραφία (Carol A. Markstrom, 1999). Είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι η σχέση μεταξύ αυτοκαταστροφής και αυτοκτονικών ιδεασμών σε συνάρτηση με τη θρησκευτικότητα δεν είναι στατιστικά σημαντική, ενώ τα παραπάνω σε συνάρτηση με τη θρησκεία ήταν στατιστικά σημαντικά.

ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Ένας μεγάλος περιορισμός στην πιο πάνω έρευνα, ήταν ο μεγάλος αριθμός των εφήβων που δεν δήλωσαν θρήσκευμα (1232 = Missing System). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, να παραμείνει άγνωστο από ποιο θρήσκευμα προερχόταν η απάντηση ως προς το βαθμό θρησκευτικότητας. Επίσης, το γεγονός ότι η ομάδα των Άθεων αγνόησε τις οδηγίες και απάντησε στην ερώτηση σχετικά με τη θρησκευτικότητα, αλλοίωσε επίσης σημαντικά τα αποτελέσματα. Αυτό όμως δεν αποτελεί μόνο περιορισμό, καθώς με τον τρόπο αυτό έγινε δυνατή η σύγκριση της ομάδας των Άθεων με άλλες θρησκευτικές ομάδες.

Επιπρόσθετα, κάποιες θρησκευτικές ομάδες, όπως για παράδειγμα των Μουσουλμάνων ($n=77$) και των Εβραίων ($n=21$), είχαν δυσανάλογο πληθυσμό σε σύγκριση με τις υπόλοιπες θρησκείες. Ο μικρός αριθμός στις ομάδες αυτές, πιθανότατα να οδήγησε σε μη ρεαλιστικά συμπεράσματα, αφού πολλές ήταν οι περιπτώσεις που από τις δύο αυτές ομάδες πρόκυπταν τα χαμηλότερα ή τα υψηλότερα αποτελέσματα.

Τέλος, το ερωτηματολόγιο, λόγω του ότι ήταν σχετικά γενικής φύσεως και δεν αφιερώθηκε περισσότερο στην κριτική σκέψη των ατόμων, δεν την ερεύνησε εις βάθος. Οι συμμετέχοντες είχαν να επιλέξουν ένα αριθμό σε μια κλίμακα από το ένα μέχρι το τέσσερα, σε περιορισμένο αριθμό προτάσεων που δεν στόχευαν ολοκληρωτικά στην κριτική σκέψη (“Προσπαθώ συχνά να καταλάβω και να ανακαλύψω τι πραγματικά συμβαίνει στον κόσμο”, “Μπορώ να εξηγήσω πρόσφατες πληροφορίες που έλαβα με δικά μου λόγια”, “Είμαι ανοιχτός στο να αλλάξω την οπτική μου γωνία”, “Όταν έρχομαι αντιμέτωπος με νέες αποδείξεις, προσπαθώ να διαχωρίσω τα γεγονότα από τις γνώμες και προσπαθώ να στηρίξω τη σκέψη μου σε τεκμηριωμένες και αντικειμενικές αποδείξεις”). Το παραπάνω, είναι δυνατό να διαστρέβλωσε την πραγματική εικόνα των ατόμων και για το αν σκέφτονται όντως κριτικά και οι σχετικές μετρήσεις να μην ήταν αξιόπιστες.

Μελλοντικές έρευνες, θα πρέπει να συλλέξουν δεδομένα από ομάδες με αριθμητικά ισάξιο πληθυσμό, ούτως ώστε να παρατηρηθεί μια πιο ρεαλιστική εικόνα, όσον αφορά τις διαφορές μεταξύ των θρησκευτικών ομάδων αλλά και του βαθμού θρησκευτικότητας αυτών. Επίσης, θα πρέπει να στοχεύσουν στην πιο έγκυρη και συγκεκριμένη μέτρηση της κριτικής σκέψης για εξαγωγή πιο εξιδικευμένων συμπερασμάτων. Τέλος, θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να ερευνηθεί περαιτέρω η θέση της θρησκείας στην εκπαίδευση, καθώς και στη σύγχρονη πολυπολιτισμική κοινωνία που ζούμε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Almond GA, Appleby, RS, Sivan E. 2003. *Strong Religion: The Rise of Fundamentalisms around the world*. Chicago: Univ. Chicago Press
- Altemeyer, B. (2003). Why do religious fundamentalists tend to be prejudiced? *International Journal for the Psychology of Religion*, 13, 17–28.
- Altemeyer, B., & Hunsberger, B. (1992). Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice. *International Journal for the Psychology of Religion*, 2, 113–133.
- American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (4th ed.— text revision)*. Washington, DC: Author.
- Anderson, K. L., & Umberson, D. (2001). Gendering violence: Masculinity and power in men's accounts of domestic violence. *Gender and Society*, 15, 358–380.
- Argue A, Johnson DR and White LK (1999) Age and religiosity: Evidence from a three-wave panel analysis. *Journal for the Scientific Study of Religion* 38(3): 423–435.
- Barrow, R. (1974). Religion in the schools. *Educational Philosophy and Theory*, 6, 49-57.
- Benson, P. L., Donahue, M. J. and Erickson, J. A. (1989). Adolescence and religion: a review of the literature from 1970 to 1986. *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 1, 153-181.
- Benson, P. L., Roehlkepartain, E. C., & Rude, S. P. (2003). Spiritual development in childhood and adolescence: Toward a field of inquiry. *Applied Developmental Science*, 7, 204–212.

- Beyerlein K. 2004. Specifying the impact of conservative Protestantism on educational attainment. *J. Sci. Study Religion* 43(4):505–18
- Boyatzis, C. J. (2003). Religious and spiritual development: An introduction. Review of Religious Research, 44, 213–219.
- Bremer, T. (2017) 'Religion in Ukraine: Historical Background and the Present Situation', in Krawchuk, A. & Bremer, T. (eds) Churches in the Ukraine Crisis (London, Palgrave Macmillan).
- Burdette AM, Hill TD. 2009. Religious involvement and transitions into adolescent sexual activities. *Sociol. Religion* 70(1):28–48
- Cameron, J. E. (2004). A three-factor model of social identity. *Self and Identity*, 3, 239-262.
- Cochran, J. 1993. The variable effects of religiosity and denomination on adolescent self-reported alcohol use by beverage type. *Journal of Drug Issues* 23:479–91.
- Cochran, J. and R. Akers. 1989. Beyond hellfire: An exploration of the variable effects of religiosity on adolescent marijuana and alcohol use. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 26:198–225.
- Cornwall, M. 1987 'The social bases of religion: A study of factors influencing religious belief and commitment' *Social Forces* 29: 44-56.
- Costa, P. T., Jr & McCrae, R. R. (1992). Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Cotton S, Zebracki K, Rosenthal SL, Tsevat J, Drotar D. 2006. Religion/spirituality and adolescent health outcomes: a review. *J. Adolesc. Health* 38(4):472–80

- Damiano, R. F., Costa, L. A., Viana, M. T. S. A., Moreira-Almeida, A., Lucchetti, A. G. S., & Lucchetti, G. (2016). Brazilian scientific articles on “Spirituality, Religion and Health”. *Archives of Clinical Psychiatry (São Paulo)*, 43(1), 11–16.
- Damon, W. (1983). *Social and personality development*. New York: Norton.
- Danieli, Y., Brom, D., & Sills, J. (2005). *The trauma of terrorism: Sharing knowledge and shared care: An international handbook*. New York: The Haworth Maltreatment & Trauma Press.
- Darnell A, Sherkat DE. 1997. The impact of Protestant fundamentalism on educational attainment. *Am. Sociol. Rev.* 62(2):306–15
- Ellis, A. (1962). *Reason and emotion in psychotherapy*. New York: Lyle Stuart.
- Ennis, R (1989). Critical thinking and subject specificity *Educational Researcher*, 18 (3), 4-
- Erikson, E. H. (1965). Youth: Fidelity and diversity. In E. H. Erikson (Ed.), *The challenges of youth* (pp. 1–28). Garden City, NY: Anchor.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton. Erikson, E. H. (1965). Youth: Fidelity and diversity. In E. H. Erikson (Ed.), *The challenges of youth* (pp. 1–28). Garden City, NY: Anchor.
- Erricker C, Erricker J, Ota C, Sullivan D and Fletcher M (1997) *The Education of the Whole Child*. London: Cassell.
- Evans, T. D., F. Cullen, R. G. Dunaway, and V. Burton, Jr. (1995). Religion and crime reexamined: The impact of religion, secular controls, and social ecology on adult criminality. *Criminology* 33:195–217.

Fitzgerald ST, Glass JL. 2012. Conservative Protestants, early transitions to adulthood, and the intergenerational transmission of class. In *Religion, Work, and Inequality*, ed. LA Keister, J McCarthy, R Finke, pp. 49–72. Bingley, UK: Emerald Group

Flew, A. (1972). The Presumption of Atheism. <http://www.positiveatheism.org/writ/flew01.htm>. Accessed 21 February 2011. [originally published in *Canadian Journal of Philosophy* 2, 29–46]

Francis LJ (2001) *The Values Debate: A Voice from the Pupils*. London: Woburn Press.

Freud, S. (1961). *The future of illusion* (Trans: Strachey, J.). New York and London: W. W. Norton and Company. (Original work published in 1927).

Glick, P., Sakalli-Ugurlu, N., Cristina Ferreira, M., & Aguiar de Souza, M. (2002). Ambivalent sexism and attitudes toward wife abuse in Turkey and Brazil. *Psychology of Women Quarterly*, 26, 291–296.

Goodrum, Sarah, Debra Umberson, and Kristin Anderson. (2001). The batterer's view of the self and others in domestic violence. *Sociological Inquiry* 71:221-40.

Gregory, I.M.M., & Woods, R. G. (1972a). Indoctrination: Inculcating doctrines. In I. A. Snook (Ed.), *Concepts of indoctrination* (pp. 162-189).

Hay, D., & Nye, R. (1998). *The spirit of the child*. London: Fount.

Hunsberger, B., Owusu, V., & Duck, R. (1999). Religion and prejudice in Ghana and Canada: Religious fundamentalism, right-wing authoritarianism, and attitudes toward homosexuals and women. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9, 181–194.

- Hunsberger, B., Pratt, M., & Pancer, S. M. (2001). Adolescent identity formation: Religious exploration and commitment. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 1, 365–386.
- Jakubowska, U., & Oniszczenko, W. (2010). The role of personality, cognitive, environmental and genetic factors as determinants of religious fundamentalism: A twin study in a Polish sample. *Studia Psychologica*, 52, 253–263.
- Johnathan, E. (2008). The influence of religious fundamentalism, right-wing authoritarianism, and Christian orthodoxy on explicit and implicit measures of attitudes toward homosexuals. *International Journal for the Psychology of Religion*, 18, 316–329.
- Johnston, Lloyd., Jerald G. Bachman, and Patrick M. O' Malley. (1999). *Monitoring the Future: Questionnaire Responses From the Nation's High School Seniors*, Ann Arbor, MI: Institute for Social Research.
- Jongman, A. J. (2005). *Political terrorism: A new guide to actors, authors, concepts, data bases, themes and literature*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kay WK and Francis LJ (1996) *Drift from the Churches: Attitude Toward Christianity during*
- King PE, Boyatzis CJ. (2015). Religious and spiritual development. In *Handbook of Child Psychology and Developmental Science: Socioemotional Processes*, ed. ME Lamb, RM Lerner, pp. 975–1021. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons
- Koenig, H. G., McCullough, M. E., & Larson, D. B. (2001). *Handbook of religion and health*. New York: Oxford University Press.
- Krauss SE, Hamzah A, Ismail IA, Suandi T, Hamzah SR, et al. (2012). Religious socialization among Malaysian Muslim adolescents: a family structure comparison. *Rev. Religious Res.* 54(4):499–518

- Lerner, R. M., Dowling, E. M., & Anderson, P. M. (2003). Positive youth development: Thriving as the basis of personhood and civil society. *Applied Developmental Science*, 7, 171–179.
- Levitt M (2003) Where are the men and boys? The gender imbalance in the Church of England. *Journal of Contemporary Religion* 18(1): 61–75. Lewis P (2007) *Young, British and Muslim*. London: Continuum.
- Luddy, J. G., & Thompson, E. H. (1997). Masculinities and violence: A father–son comparison of gender traditionality and perceptions of heterosexual rape. *Journal of Family Psychology*, 11, 462-477.
- Luhtanen, R., & Crocker, J. (1992). A collective self-esteem scale: Self-evaluation of one’s social identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 302-318.
- Lytle MC, Blosnich JR, De Luca SM, Brownson C. 2018. Association of religiosity with sexual minority suicide ideation and attempt. *Am. J. Prev. Med.* 54(5):644–51
- Markstrom, C. A. (1999). Religious involvement and adolescent psychosocial development. *Journal of Adolescence*, 22, 205–221.
- Marler, P. L., & Hadaway, C. K. (2002). “Being religious” or “being spiritual”: A zero-sum proposition? *Journal of the Scientific Study of Religion*, 41, 289–300.
- Mason M, Singleton A, Webber R. 2007. *The Spirit of Generation Y: Young People’s Spirituality in a Changing Australia*. Mulgrave, Aust.: John Garratt
- Masterson, J. F. (1988). *The Search for the Real Self: unmasking the personality disorders of our age*. New York: Free Press.

- Mora, L. E., Stavrinides, P., & McDermut, W. (2014). Religious fundamentalism and religious orientation among the Greek orthodox. *Journal of Religion & Health*, 53, 1498-1513. doi:10.1007/s10943-013-9734-x
- Mora, L., & McDermut, W. (2011). Religious Fundamentalism and how it relates to personality, irrational thinking, and defense mechanisms. *Journal of Religion and Society*, 13, 1–17.
- Paloutzian, R. F., & Kirkpatrick, L. A. (1995). Introduction: The scope of religious influences on personal and societal well-being. *Journal of Social Issues*, 51, 1–11.
- Pargament, K. I. (1999). The psychology of spirituality and religion? Yes and no. *International Journal of the Psychology of Religion*, 9, 3–16.
- Pawlak, R. and J. Defronzo. 1993. Social bonds, early trauma and smoking: Evidence of the group-specific relevance of control-theory. *Journal of Drug Education* 23:201–14.
- Pearce LD, Axinn WG. 1998. The impact of family religious life on the quality of mother-child relations. *Am. Sociol. Rev.* 63(6):810–28
- Pearce LD, Davis SN. 2016. How early life religious exposure relates to the timing of first birth. *J. Marriage Fam.* 78(5):1422–38
- Pearce LD, Denton ML. 2011. *A Faith of Their Own: Stability and Change in the Religiosity of America's Adolescents*. New York: Oxford Univ. Press
- Pearce LD, Haynie DL. 2004. Intergenerational religious dynamics and adolescent delinquency. *Soc. Forces* 82(4):1553–72
- Pearce, Lisa D. and William G. Axinn. 1998. "The Impact of Family Religious Life on the Quality of Mother-Child Relations." *American Sociological Review* 63:810-828.

- Pearce, Lisa D., Jeremy E. Uecker, and Melinda Lundquist Denton. 2019. Religion and Adolescent Outcomes: How and under What Conditions Religion Matters. *Annual Review of Sociology* 45: 201–22. [[CrossRef](#)]
- Puffer ES, Watt MH, Sikkema KJ, Ogwang-Odhiambo RA, Broverman SA. 2012. The protective role of religious coping in adolescents' responses to poverty and sexual decision-making in rural Kenya. *J. Res. Adolesc.* 22(1):1–7
- Ramji H (2007) Dynamics of religion and gender amongst young British Muslims. *Sociology* 41(6): 1171–1189.
- Rasmussen K, Bierman A. 2016. How does religious attendance shape trajectories of pornography use across adolescence? *J. Adolesc.* 49:191–203 (Edward M. Glaser, *An Experiment in the Development of Critical Thinking*, Teacher's College, Columbia University, 1941)
- Regnerus MD. 2007. *Forbidden Fruit: Sex and Religion in the Lives of American Teenagers*. New York: Oxford Univ. Press
- Regnerus, M. (2003). Religion and positive adolescent outcomes: A review of research and theory. *Review of Religious Research*, 44, 394–413.
- Reimer, K. S., & Furrow, J. L. (2001). A qualitative exploration of relational consciousness in Christian children. *International Journal of Children's Spirituality*, 6, 7–23.
- Richard Paul & Linda Elder, *The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools*, Foundation for Critical Thinking Press, 2008)
- Robbins M, Francis LJ. 2010. The teenage religion and values survey in England and Wales: an overview. *Br. J. Religious Educ.* 32(3):307–20

- Roof, W. C. (1993). *A generation of seekers: The spiritual journeys of the baby boom generation*. San Francisco: HarperCollins.
- Rostosky SS, Danner F, Riggle EDB. 2007. Is religiosity a protective factor against substance use in young adulthood? Only if you're straight! *J. Adolesc. Health* 40(5):440–47
- Saroglou, V. (2002). Religion and the five factors of personality: A meta-analytic review. *Personality and Individual Differences*, 32, 15–25.
- Scharf, A. A. 1998. Environmental stress, potential protective factors, and adolescent risk-taking. Ph.D. thesis. Fordham University.
- Sethi, S., & Seligman, M. E. P. (1993). Optimism and fundamentalism. *Psychological Science*, 4, 256–259.
- Shahabi, L., Powell, L.H., Musick, M.A., Pargament, K.I., Thoresen, C. E., Williams, D., et al. (2002). Correlates of self-perception of spirituality in American adults. *Annals of Behavioral Medicine*, 24, 59–68.
- Sherkat DE, Darnell A. 1999. The effect of parents' fundamentalism on children's educational attainment: examining differences by gender and children's fundamentalism. *J. Sci. Study Religion* 38(1):23–35
- Smith C, Denton ML. 2005. *Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers*. New York: Oxford Univ. Press
- Smith C, Denton ML. 2005. *Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers*. New York: Oxford Univ. Press
- Smith C, Faris R, Denton ML and Regenerus M (2003) Mapping American adolescent subjective religiosity and attitudes of alienation toward religion: A research report. *Sociology of Religion* 64(1): 111–133.

- Smith C, Snell P. 2009. *Souls in Transition: The Religious and Spiritual Lives of Emerging Adults*. New York: Oxford Univ. Press
- Stokes CE, Regnerus MD. 2009. When faith divides family: religious discord and adolescent reports of parent- child relations. *Soc. Sci. Res.* 38(1):155–67
- Sumerau JE, Cragun RT, Mathers LAB. 2016. Contemporary religion and the cisgendering of reality. *Soc. Curr.* 3(3):293–311
- Taylor, M., & Horgan, J. (2006). The psychological and behavioural bases of Islamic fundamentalism. In M. B. Rogers, C. A. Lewis, K. M. Loewenthal, M. Cinnirella, R. Amlo[^] t & H. Ansari (Eds), *Proceedings of the British Psychological Society Seminar Series Aspects of Terrorism and Martyrdom, eCOMMUNITY. International Journal of Mental Health & Addiction*.
- THIESSENE, J. (1984) Indoctrination & religious education, *Interchange*, 15 (3), pp. 27-43.
- Uecker JE, Pearce LD. 2017. Conservative Protestantism and horizontal stratification in education: the case of college selectivity. *Soc. Forces* 96(2):661–90
- Wallace JMJ, Forman TA, Caldwell CH and Willis DS (2003) Religion and US secondary school students: Current patterns, recent trends, and sociodemographic correlates. *Youth and Society* 35(1): 98–125.
- Wallace, John M. and David R. Williams. 1997. “Religion and Adolescent Health-Compromising Behavior.” In J. Schulenberg, J. L. Maggs and K. Hurrelmann (eds.). *Health Risks and Developmental Transitions During Adolescence*. pp. 444-468. Cambridge, UK University Press.
- Wilcox, W.B., 1998 “Conservative Protestant childrearing: Authoritarian or authoritative?” *American Sociological Review* 63: 796-809.

Wright, L., C. Frost, and S. Wisecarver. 1993. Church attendance, meaningfulness of religion, and depressive symptomatology among adolescents. *Journal of Youth and Adolescence* 22:559–68.

Yonker JE, Schnabelrauch CA, DeHaan LG. 2012. The relationship between spirituality and religiosity on psychological outcomes in adolescents and emerging adults: a meta-analytic review. *J. Adolesc.* 35(2):299–314

Zinnbauer, B. J., Pargament, K. I., Cole, B., Rye, M. S., Butter, E. M., Belavich, T. G., et al. (1997). Spirituality and religion: Unfuzzifying the fuzzy. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36, 549–564.